

ข้อถกเถียงว่าด้วยลักษณะพันความจริง ในยุคสมัยสื่อสังคมออนไลน์

อรุณทัย วรรณถาวร¹

บทคัดย่อ

นับแต่ปี 2016 ลักษณะพันความจริง (post-truth) หรือภาวะที่อารมณ์ความรู้สึกส่วนบุคคล มีผลต่อมติสาธารณะมากกว่าข้อเท็จจริงเชิงวัตถุวิสัย ได้ปรากฏเด่นชัดในสื่อสังคมออนไลน์ และกลายเป็นประเด็นสนใจทางสังคมศาสตร์-มนุษยศาสตร์ โดยเฉพาะในสาขาสื่อสาร บทความนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจข้อถกเถียงทางวิชาการเกี่ยวกับลักษณะพันความจริงในสื่อสังคมออนไลน์ นานาทัศนะเผยว่า การพัฒนาสื่อสังคมออนไลน์ได้สร้างสภาพแวดล้อมที่หนุนเสริมลักษณะพันความจริง นำไปสู่การเมืองแบบพันความจริงและความกังขาต่อความรู้ของผู้เชี่ยวชาญ โดยมีหลายเงื่อนไขที่แสดงบทบาทร่วมกัน อาทิ การเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ข้อมูลข่าวสาร การสร้างพื้นที่ปิดล้อมของกลุ่มคนที่ชอบในสิ่งเดียวกัน การควบคุมการรับรู้ของผู้คนด้วยอัลกอริทึม ไปจนถึงรูปแบบการดำเนินธุรกิจของสื่อสังคมออนไลน์เชิงพาณิชย์ที่แสวงหากำไรจากการดึงดูดความสนใจของผู้คน บทความนี้ชี้ว่า ปรากฏการณ์นี้สะท้อนความสัมพันธ์ที่สลับซับซ้อนระหว่างเทคโนโลยี มนุษย์ และชีวิตทางสังคม จึงไม่อาจสร้างข้อตรงข้ามแบ่งแยกระหว่างมนุษย์-สิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ และไม่อาจอธิบายได้ด้วยกำหนดนิยมสองขั้วระหว่างเทคโนโลยี-สังคม บทความเสนอว่า แนวทางโครงสร้าง

* วันที่รับบทความ 5 มิถุนายน 2564; วันที่แก้ไขบทความ 31 กรกฎาคม 2564; วันที่ตอบรับบทความ 20 สิงหาคม 2564.

หมายเหตุ บทความนี้ปรับปรุงจากรายงานนำเสนอในรายวิชา ม.701 สัมมนาหัวข้อวิทยานิพนธ์ (ภาคการศึกษา 1/2563) หลักสูตรสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาดุสิตบัณฑิต สาขาวิชามานุษยวิทยา คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ขอบพระคุณอาจารย์ผู้สอน ศ.ดร.เสมอชัย พูลสุวรรณ ที่จุดประกายความสนใจและกรุณาให้คำชี้แนะ ทั้งนี้ หากมีความผิดพลาดประการใด ผู้เขียนขอรับไว้เพียงผู้เดียว

¹ นักศึกษาปริญญาเอก สาขามานุษยวิทยา คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

พื้นฐานน่าจะเป็นอีกแนวทางที่มีศักยภาพในการทำความเข้าใจลักษณะพันความจริงในยุคดิจิทัล ในฐานะสิ่งที่เกิดจากการประกอบเข้าด้วยกันระหว่างวัตถุภาวะมนุษย์ และเทคโนโลยี

คำสำคัญ: พันความจริง สื่อสังคมออนไลน์ อัลกอริทึม พันมนุษย์นิยม โครงสร้างพื้นฐาน

Academic Debates on Post-Truth in Online Social Media Era

Arunothai Wannataworn²

Abstract

Since 2016, social media has been dominated by post-truth, defined as relating to circumstances in which public opinion is influenced by emotion and personal belief more than objective facts. It has become a matter of concern in social sciences and humanities, especially in the field of communication studies. The purpose of this article is to investigate academic arguments on social media post-truth. Various perspectives reveal that the rise of social media has shaped the post-truth environment, resulting in post-truth politics and skepticism of expert knowledge. Changing the information environment, establishing an enclosed space for like-minded people, manipulating people's perceptions using algorithms, and commercial social media's business model that benefits from attracting people's attention are all conditions involved. The article points out that this phenomenon reflects the complex relationship between technology, human beings and social life. Therefore, there can be no binary opposition between humans and non-humans. Technological or social determinism should not be the exclusive explanation for the phenomena. According to the article, infrastructure studies might be an approach to better comprehend post-truth in the digital era as a result of materiality, human, and technology assemblages.

Keywords: post-truth, social media, algorithms, post-humanism, infrastructure

² PhD. Student in Anthropology, Faculty of Sociology and Anthropology, Thammasat University.

บทนำ

ในขณะที่เทคโนโลยีการสื่อสารดิจิทัลได้แทรกซึมเป็นสภาพแวดล้อมหนึ่งในชีวิตประจำวันของผู้คน ข้อความต่างๆ อย่างเช่น “กัญชาแก้โรคมะเร็ง” “ความจริงแล้วโลกแบน” “โควิด-19 เป็นแผนควบคุมโลกของสหประชาชาติ” ฯลฯ กำลังล้นทะลักท่วมสังคมออนไลน์เพื่อหวังผลทางการเมือง หรือหวังกำไรทางธุรกิจ จนทำให้เกิดประเด็นถกเถียงในแวดวงวิชาการที่ต้องการอธิบายภาวะไร้ระเบียบของข้อมูลข่าวสาร (information disorder) การแพร่กระจายของข่าวลวง (fake news) ข้อมูลบิดเบือน (dis-information) ข้อมูลผิดพลาด (mis-information) ข้อมูลมั่วร้าย (mal-information) ที่มีอยู่มากมายเหล่านี้ (Allcott and Gentzkow, 2017; Wardle and Derakhshan, 2017; Tandoc et al., 2018; วรพจน์ วงศ์กิจรุ่งเรือง และพรรษาสิริ กุหลาบ, 2563)

ข้อความที่อาจถูกเรียกว่าเป็นข่าวลวง ข้อมูลบิดเบือน ข้อมูลผิดพลาด หรือข้อมูลมั่วร้ายในโลกทัศน์ของคนกลุ่มหนึ่ง อาจถือว่าเป็น “ความจริง” สำหรับโลกทัศน์ของคนอีกกลุ่ม ที่ไม่จำเป็นจะต้องตรงกับข้อเท็จจริงเชิงวัตถุวิสัยเสมอไป ยกตัวอย่างในสถานการณ์การเลือกตั้งประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกา ถึงแม้จะมีการตรวจสอบชี้ว่าถ้อยแถลงกว่าร้อยละ 78 ของโดนัลด์ ทรัมป์ (Donald Trump) ล้วนแต่เป็นข้อความเท็จ เช่น “ภาวะโลกร้อนเป็นแผนการของจีน” “ฮิลลารีขายอาวุธให้กับกลุ่มไอซิส” “โอบามาไม่ได้เกิดในสหรัฐอเมริกา” (Cillizza, 2016) แต่ฝ่ายการเมืองของทรัมป์กลับยืนยันว่า ข้อมูลของฝ่ายตนเองเป็น “ข้อเท็จจริงทางเลือก” (alternative facts) และโจมตีว่า ข่าวของสื่อมวลชนที่กล่าวถึงตนในแง่ลบต่างหากที่เป็นข่าวลวง (Blake, 2017)

สถานการณ์เช่นนี้ทำให้เกิดความขัดแย้งและแบ่งฝักฝ่ายในสังคม อันเนื่องมาจากการยึดถือความจริงต่างกัน ปรากฏการณ์ที่สังคมขับเคลื่อนด้วยความจริงหลายชุดเช่นนี้ ไม่เพียงปรากฏในบริบทสังคมการเมืองในสหรัฐอเมริกาเท่านั้น แต่ยังปรากฏให้เห็นในซีกโลกอื่นๆ เช่น สหราชอาณาจักร (Marshall and Drieschova, 2018) แอฟริกา (Wasserman, 2020) รวมถึงในประเทศไทย (พิรงรอง รามสูต และคณะ, 2563) สะท้อนความกังวลว่า สังคมกำลังอยู่ใน

ยุคสมัยที่กลุ่มคนซึ่งแบ่งฝักฝ่ายต่างปฏิเสธสิ่งที่ฝ่ายตรงข้ามถือว่าเป็นความจริง ขู่เท็จจริงเชิงวัตถุวิสัยได้รับความสำคัญน้อยกว่าอารมณ์และความเชื่อ ผู้คนเลือกเชื่อเฉพาะสิ่งที่ฝ่ายของตนเองต้องการจะเชื่อเท่านั้น เพื่อยืนยันว่าตนเองเป็นฝ่ายถูก และกล่าวหาว่าฝ่ายตรงข้ามนั้นหลงโลก เมื่อสังคมไม่อาจหาฉันทามติได้ว่า สิ่งใดคือความจริง ท้ายที่สุด ความขัดแย้งยิ่งระบอบบานปลายอย่างไร้จุดจบ

สถานะเช่นนี้ถูกเรียกว่า “post-truth” ซึ่งอาจเขียนเป็นภาษาไทยว่า “ลักษณะหลังความจริง” หรือ “ลักษณะพ้นความจริง” หมายถึง “ลักษณะอันเกี่ยวกับสภาวะการณ์ที่ข้อเท็จจริงเชิงวัตถุวิสัยมีอิทธิพลต่อมติสาธารณะน้อยกว่าอารมณ์และความเชื่อส่วนบุคคล” โดยคำว่า “post-truth” นี้ ถูกใช้ครั้งแรกในปี 1992 แต่เป็นที่นิยมอย่างกว้างขวางในปี 2016 ท่ามกลางบริบทความผันผวนทางการเมืองในซีกโลกยุโรปและอเมริกา ได้แก่ การลงประชามติของชาวอังกฤษเพื่อสนับสนุนการแยกตัวจากสหภาพยุโรป และสถานการณ์การเลือกตั้งประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกา ซึ่งมีการกล่าวหาว่า กลุ่มที่เอาชนะการลงคะแนนเสียงได้นั้น อาศัยกลยุทธ์การเผยแพร่ข่าวปลอม และโจมตีข้อเท็จจริงเชิงวัตถุวิสัย ปรากฏการณ์นี้ทำให้คำว่า “post-truth” ได้รับคัดเลือกให้เป็นคำศัพท์แห่งปีของพจนานุกรมออกซ์ฟอร์ดในปีนั้นเอง (Oxford English Dictionary, 2016)

ลักษณะพ้นความจริงเห็นได้ชัดในโลกยุคดิจิทัล โดยเฉพาะในสื่อสังคมออนไลน์ที่ข้อมูลข่าวสารต่างๆ สามารถแพร่กระจายได้อย่างรวดเร็ว ส่วนหนึ่งเกิดจากการที่ผู้ใช้สามารถเป็นผู้ผลิตและเผยแพร่ข่าวสารได้ ข้อมูลมหาศาลทั้งความเท็จและความจริงแพร่หลายโดยไม่ต้องผ่านกระบวนการบรรณาธิการตามขนบของสื่อมวลชนดั้งเดิม ข้อมูลเหล่านี้ต่างถูกสร้างขึ้นเพื่อดึงดูดและแย่งชิงความสนใจจากผู้ใช้ (user) เมื่อผู้คนสับสนไม่อาจแยกแยะได้ระหว่างความจริงและความเท็จได้ ผู้คนจึงเลือกสิ่งที่สอดคล้องกับความเชื่อเดิม หรือตอบสนองต่อความพึงพอใจของตน โดยไม่จำเป็นต้องเป็นข้อเท็จจริงเสมอไป (Kalpokas, 2019: 2-4)

อย่างไรก็ตาม อาจเป็นความบกพร่องหากจะระบุว่า ลักษณะพ้นความจริงเกิดจากการกระทำของมนุษย์เพียงฝ่ายเดียว ไม่ว่าจะทั้งผู้ผลิตที่ออกแบบ

และเผยแพร่ข้อมูลข่าวสาร หรือผู้ใช้ที่เลือกรับข้อมูลข่าวสารตามที่ตนพึงพอใจ และอาจไม่เป็นธรรมนักหากที่กักว่า สิ่งที่หนุนเสริมให้เกิดลักษณะพันความจริงในโลกยุคดิจิทัลเป็นผลมาจากเทคโนโลยีเท่านั้น ไม่ว่าจะเป็นอุปกรณ์ฮาร์ดแวร์ ระบบประมวลผลข้อมูล ระบบอัลกอริทึม แพลตฟอร์ม และโครงสร้างพื้นฐานของเครื่องมือดิจิทัล ที่สร้างและปรับแต่งโครงสร้างสภาพแวดล้อมให้แก่นมนุษย์ ในทางกลับกัน ปรากฏการณ์นี้แสดงถึงความพัวพันอันสลับซับซ้อนระหว่างตัวแสดงที่เป็นมนุษย์ (human actant) และที่ไม่ใช่มนุษย์ (non-human actant) ทั้งในแง่มุมที่เทคโนโลยีผนวกเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของประสบการณ์ ชีวิต และปฏิบัติการทางสังคมของผู้คน และในแง่มุมที่ผู้คนมีส่วนร่วมสร้างและใช้งานเทคโนโลยีนั้น

การศึกษาลักษณะพันความจริงในโลกยุคดิจิทัล จึงเรียกร้องให้ข้ามพ้นจากการศึกษาที่เน้นมนุษย์เป็นศูนย์กลาง ไปสู่แนวทางที่ให้ความสำคัญกับตัวแสดงทั้งที่เป็นมนุษย์ วัตถุ เครื่องจักร ฯลฯ ที่มาร่วมประกอบขมุนกัน (assemblage) และมีส่วนสร้างสภาพแวดล้อมดิจิทัลร่วมกัน ทศนะเช่นนี้เริ่มได้ถูกหยิบยกใช้เพื่ออธิบายลักษณะพันความจริงในโลกยุคดิจิทัลแล้วบ้าง (cf. Oliver, 2020) ส่วนหนึ่งได้รับอิทธิพลจากแนวคิดพหุมนุษย์นิยม (posthumanism) ที่เติบโตในกลุ่มวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีศึกษา (science and technology studies) เช่น ทฤษฎีเครือข่าย-ผู้กระทำการ (actor-network theory) ของบรูโน ลาตูร์ (Bruno Latour) (Binczyk, 2013) และการก่อตัวของแนวทางการศึกษาใหม่ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกัน เช่น อัลกอริทึมศึกษาเชิงวิพากษ์ (critical algorithm studies) (Gillespie and Seaverlast, 2016) แพลตฟอร์มศึกษา (platform studies) และโครงสร้างพื้นฐานศึกษา (infrastructure studies) (Plantin et al., 2018) ซึ่งล้วนแต่มีคุณูปการที่จะเปิดมุมมองใหม่ในการออกแบบการวิจัยเพื่อศึกษาลักษณะพันความจริงในโลกยุคดิจิทัล

บทความนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจวิวัฒนาการว่าด้วยลักษณะพันความจริง (post-truth) ในสภาพแวดล้อมแบบอัลกอริทึมของสื่อสังคมออนไลน์ และโอกาสในเชิงวิธีวิทยา โดยแบ่งเนื้อหาเป็น 3 ส่วน กล่าวคือ ส่วนแรก กล่าวถึงนิยามและความเป็นมาของแนวคิดเกี่ยวกับลักษณะพันความจริง และ

ชี้ให้เห็นว่า ลักษณะพันความจริงทำให้เกิดการทวนสอบทัศนคติแบบสัมพัทธนิยมและหลังสมัยใหม่อย่างไรบ้าง ส่วนที่สอง สืบราชข้อเสนองานวิชาการที่ให้คำอธิบายการเกิดขึ้นของลักษณะพันความจริงในสภาพแวดล้อมของสื่อสังคมออนไลน์ ในส่วนนี้บทความชี้ให้เห็นว่า ลักษณะพันความจริงสัมพันธ์อย่างไรบ้างกับกระบวนการของทุนนิยม อุดมภาวะของผู้คน ปฏิบัติการทางสังคม และวัตถุภาวะของสื่อสังคมออนไลน์ ทั้งระบบประมวลผลเดต้า อัลกอริทึม แพลตฟอร์ม และโครงสร้างพื้นฐาน และ ส่วนที่สาม สืบราชข้อเสนองานเชิงวิวิธวิทยาในการศึกษา ลักษณะพันความจริง ในส่วนนี้บทความยกตัวอย่างให้เห็นคุณูปการของแนวทางการศึกษาโครงสร้างพื้นฐาน ที่ผู้วิจัยจะสามารถนำมาใช้กำหนดจุดยืนทางภววิทยา ญาณวิทยา และวิวิธวิทยา เพื่อศึกษาการดำรงอยู่ของมนุษย์ในสภาพแวดล้อมดิจิทัลต่อไป

ลักษณะพันความจริงคืออะไร?

“Post-Truth” เป็นมโนทัศน์อย่างหนึ่งในการอธิบายภาวะที่ไม่อาจหามาตรฐานเชิงวัตถุวิสัยหรือฉันทามติร่วมกันเกี่ยวกับความจริงได้ คำนี้ได้รับคัดเลือกจากพจนานุกรมออกซ์ฟอร์ดให้เป็นคำศัพท์แห่งปี 2016 ซึ่งให้นิยามไว้ในฐานะคำคุณศัพท์ (adjective) ว่า หมายถึง “ที่เกี่ยวข้องหรือสะท้อนถึงสภาวะการณ์ที่ข้อเท็จจริงเชิงวัตถุวิสัยมีอิทธิพลต่อมติสาธารณะน้อยกว่าอารมณ์และความเชื่อส่วนบุคคล” ทั้งนี้ พจนานุกรมออกซ์ฟอร์ดได้อธิบายไว้ว่า คำว่า “post-” ซึ่งแปลว่า “หลัง” นี้ มีสถานะเป็น “คำนำหน้า” (prefix) แต่เมื่ออยู่หน้า “truth” ซึ่งแปลว่า “ความจริง” มิได้หมายถึง “สถานการณ์หลังจากที่ความจริงปรากฏ” แต่มีความหมายว่า สิ่งใดก็ตามที่อยู่หลังคำว่า “post-” ไม่ใช่สิ่งสำคัญที่สุดอีกต่อไป ตามนัยนี้ “post-truth” จึงหมายถึงลักษณะซึ่งความจริงไม่ใช่สิ่งสำคัญที่สุดอีกแล้ว (Oxford English Dictionary, 2016: online)

ปัญหาเกี่ยวกับความจริง

ปัญหาเกี่ยวกับความจริงนับเป็นวิวาทะทางปรัชญามาช้านาน โดยพาทหนึ่งคือกลุ่มทฤษฎีเกี่ยวกับความจริงที่มีรากจากปรัชญาสามัญนิยม (realism) เช่น กลุ่มทฤษฎีสมนัย (correspondence theories) ส่วนอีกกลุ่มเป็นทฤษฎีเกี่ยวกับความจริงที่มีรากจากปรัชญาจิตนิยม (idealism) หรือต่อต้านสามัญนิยม (anti-realism) เช่น กลุ่มทฤษฎีความสอดคล้อง (coherence theories) (Niiniluoto et al., 2004: 335) ในปัจจุบันทฤษฎีคู่แข่งทั้งสองนี้ต่างก็เป็นรากฐานการแสวงหาความรู้ของศาสตร์สมัยใหม่ เช่น วิทยาศาสตร์ คณิตศาสตร์ ฟิสิกส์

สำหรับการอธิบายความจริงในแบบสามัญนิยม เช่น กลุ่มทฤษฎีสมนัย เสนอว่า สิ่งที่เป็น “ความจริง” (truth) นั้น ต้องตรงกับ “ความเป็นจริง” (reality) กล่าวคือ ตรงกับคุณสมบัติเชิงวัตถุของโลก ส่วนสิ่งที่จะใช้บ่งชี้ว่าตรงหรือไม่นั้นมีข้อเสนอทางปรัชญาที่หลากหลาย นักปรัชญาส่วนหนึ่งเสนอว่า ควรบ่งชี้โดยใช้ “ข้อเท็จจริง” (fact) ซึ่งเป็นรูปแบบของข้อมูลที่สามารถยืนยันค่าความจริง (true) และค่าความเท็จ (false) ได้ ยกตัวอย่างเช่น การกล่าวว่าค้างคาวเป็นสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม จะเป็นความจริงได้ก็ต่อเมื่อมีข้อมูลที่เป็นข้อเท็จจริงชุดหนึ่ง ให้ค่าความจริง-เท็จว่า ข้ออ้างดังกล่าวตรงกับคุณสมบัติของค้างคาวตามความเป็นจริงหรือไม่ (Niiniluoto et al., 2004: 338) อย่างไรก็ตาม การอธิบายความจริงทำนองนี้ ถูกวิพากษ์ว่า ไม่สามารถอธิบายความจริงเกี่ยวกับความเชื่อได้ เช่น ความจริงเกี่ยวกับความงาม ความถูกต้อง ความดี ซึ่งยากจะระบุค่าความจริง-เท็จ

ดังนั้น การอธิบายความจริงในแบบต่อต้านสามัญนิยม เช่น กลุ่มทฤษฎีความสอดคล้อง จึงเสนอว่า สิ่งที่เป็นความจริงนั้น ควรมีความสอดคล้องสมเหตุสมผลกับระบบที่สังคมที่มีอยู่แล้ว (Niiniluoto et al., 2004: 362) เช่น ระบบตรรกะ มโนทัศน์ ชุดความเชื่อที่มีอยู่แล้ว โดยไม่ขัดแย้งหรือทำให้ระบบที่มีอยู่แล้ว กลายเป็นสิ่งที่ไม่สมเหตุสมผล ยกตัวอย่างเช่น การกล่าวว่านายแดงจะต้องตาย เป็นความจริงเพราะระบบที่มีอยู่เดิมนั้นได้ระบุไว้แล้วว่า สิ่งมีชีวิตทุกชนิดจะต้องตาย และนายแดงเป็นสิ่งมีชีวิต อย่างไรก็ตาม การอธิบายความจริงทำนองนี้ ถูกวิพากษ์ว่าขาดรากฐานที่จะยืนยันได้ว่า ระบบที่มีอยู่เดิมนั้นเป็นจริงหรือเท็จมากนักน้อยเพียงใด

นอกจากทฤษฎีที่วิวาทะกันมาช้านานสองทฤษฎีนี้ ยังมีทฤษฎีเกี่ยวกับความจริงอื่นๆ อีกมากมาย ความหลากหลายของทฤษฎีเกี่ยวกับความจริงในทางปรัชญา มีนัยให้ตระหนักว่า “ความจริง” (truth) มีลักษณะสัมพัทธ์ (relative) ตั้งแต่รากทางปรัชญา ขึ้นอยู่กับว่า ผู้อ้างความจริงจะอ้างอิงกับสิ่งใด เช่น อ้างอิงกับหลักฐาน อ้างอิงกับความเชื่อ ฯลฯ ตั้งข้อสังเกตได้ว่า รากทางปรัชญาของความจริงเอง นับเป็นรากทางปรัชญาของลักษณะผันความจริงด้วยเช่นกัน ในแง่นี้ ความจริงและลักษณะผันความจริง จึงไม่ใช่สิ่งที่ตรงข้ามกันสิ้นเชิง ในขณะที่ “ข้อเท็จจริง” (fact) จะเจาะจงกว่า “ความจริง” เพราะมีสถานะทางภววิทยาในโลกทางวัตถุที่ตรวจสอบได้

กลยุทธ์และวาทศิลป์ “การเมือง” แบบผันความจริง

งานวิชาการมักเสนอแง่มุมของลักษณะผันความจริงในโลกร่วมสมัย ที่ดูจะมีนัยถึง “ลักษณะผันข้อเท็จจริง” (post-factual) โดยเฉพาะข้อเท็จจริงเชิงวัตถุวิสัย (objective facts) เริ่มตั้งแต่ระดับซึ่งข้อเท็จจริงสำคัญน้อยลง (Oxford English Dictionary, 2016: online) เป็นข้อเท็จจริงที่ไม่ได้มาจากสถาบันความเชี่ยวชาญ (Numerato et al., 2019: 84) ไปจนถึงระดับที่นักปรัชญาชาวสเปนเฟอร์นันโด โบรคาโน (Fernando Broncano) ระบุว่า เป็นลักษณะซึ่งผู้คน “ไม่แยแสต่อหลักฐานข้อเท็จจริงเลย” เช่น การที่นักการเมืองตอบสัมภาษณ์เมื่อถูกถามหาหลักฐานข้อเท็จจริงว่า “แล้วไง ใครสนล่ะ?” (Gudonis, 2017: 146-147)

การใช้ “post-truth” เพื่อแสดงนัยว่าข้อเท็จจริงไม่ใช่สิ่งสำคัญที่สุดอีกต่อไป ปรากฏครั้งแรกเมื่อปี 1992 ในบทความ “A Government of Lies” ในนิตยสาร *The Nation* เกี่ยวกับการฉ้อฉลวาทศิลป์-คอนทราและสงครามอ่าวเปอร์เซีย เขียนโดย สตีฟ เทซิช (Steve Tesich) นักเขียนบทละครชาวเซอร์เบีย-อเมริกันผู้ล่วงลับ เพื่ออธิบายถึงสภาพแวดล้อมทางการเมืองที่การถกเถียงแสดงความคิดเห็นถูกจำกัดกรอบด้วยอารมณ์ และส่วนใหญ่เป็นการโกหก ในขณะที่ข้อเท็จจริงกลับถูกเพิกเฉย (Tesich, 1992: 12-13)

แม้คำนี้จะปรากฏมานานแล้วตั้งแต่ปี 1992 อย่างไรก็ตาม “post-truth” ได้รับความนิยมอย่างกว้างขวาง ถูกใช้มากขึ้นกว่าเดิมถึงร้อยละ 2,000 ในโลกออนไลน์ ในช่วงปี 2016 ท่ามกลางบริบทการลงประชามติของชาวอังกฤษเพื่อสนับสนุนการแยกตัวจากสหภาพยุโรป และสถานการณ์การเลือกตั้งประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกา ซึ่งนายโดนัลด์ ทรัมป์ (Donald Trump) ได้รับชัยชนะ (Oxford English Dictionary, 2016: online)

“Post-Truth” ได้ถูกนำมาใช้ในบริบททางการเมือง เรียกว่า “การเมืองแบบผันความจริง” (post-truth politics) หมายถึง สถานการณ์ทางการเมืองที่ผู้คนถกเถียงบนฐานของอารมณ์ความรู้สึกมากกว่าข้อเท็จจริงเชิงวัตถุวิสัย การเมืองแบบผันความจริงนี้เองที่ได้กลายเป็นกลยุทธ์หนึ่งที่ทำให้กลุ่มผู้รณรงค์ให้สหราชอาณาจักรถอนตัวจากสหภาพยุโรป (leave campaign) และโดนัลด์ ทรัมป์ เอาชนะการลงคะแนนเสียงได้ ผ่านการแพร่กระจายเรื่องโกหกออกสู่สาธารณะและเผยแพร่ผ่านสื่ออย่างต่อเนื่อง ไปพร้อมๆ กับลดทอนคุณค่าของข้อเท็จจริงเชิงวัตถุวิสัย (D’Ancona, 2017) อย่างไรก็ตาม การเมืองแบบผันความจริงทำนองนี้ไม่ได้เพิ่งเกิดขึ้น แต่มีมานานแล้ว เช่น ในสมัยที่ โรนัลด์ เรแกน (Ronald Reagan) เป็นประธานาธิบดีสหรัฐฯ ก็ได้ใช้วาทศิลป์แบบผันความจริงเพื่อปกปิดข่าวอื้อฉาวเกี่ยวกับตัวเขา (Oliver, 2020: 18)

ในขณะที่งานวิชาการบางส่วนเสนอหลักฐานว่า ลักษณะผันความจริงเป็นลักษณะที่ผู้คนไม่แยแสต่อหลักฐานข้อเท็จจริง (cf. Gudonis, 2017) นักปรัชญา ลี แมคอินไทร์ (Lee McIntyre) ได้โต้แย้งว่า ในยุคหลังความจริง ผู้คนไม่ได้ปฏิเสธข้อเท็จจริง แต่ข้อเท็จจริงบางอย่างมีความสำคัญมากกว่าข้อเท็จจริงอื่นๆ ส่วนเกณฑ์ที่ทำให้ผู้คนเลือกสมมติข้อเท็จจริงหนึ่งเหนือกว่าข้อเท็จจริงอื่นนั้น อ้างอิงจากความสอดคล้องกับมุมมองความคิดเห็นส่วนตัวของแต่ละคน เช่น การปฏิเสธการเปลี่ยนแปลงสภาพอากาศ ไม่ใช่เพียงเพราะผู้คนไม่เชื่อข้อเท็จจริง แต่พวกเขาจะยอมรับเฉพาะข้อเท็จจริงที่สอดคล้องกับอุดมการณ์ของตนเท่านั้น (McIntyre, 2018: 10) อีกทั้งลักษณะผันความจริงก็ไม่ได้ตรงข้ามกับความจริงและข้อเท็จจริงโดยสิ้นเชิง หากแต่รวมรูปแบบต่างๆ ของการสื่อสาร

ที่ทำให้เกิดการรับรู้ข้อเท็จจริงที่ผิดไป เช่น ข้อมูลที่ผิดพลาด (misinformation) การบิดเบือนข้อมูล (disinformation) ข่าวปลอม (fake news) ข่าวลือ (rumor bombs) และการโกหก (lying) (Harsin, 2018: 7)

นอกจากประเด็นข้อเท็จจริงแล้ว งานวิชาการบางส่วนโต้แย้งว่า ลักษณะหลังความจริงเป็นประเด็นของการขาดความสมเหตุสมผล ขาดความสอดคล้องกับระบบตรรกะที่เป็นรากฐานในการอ้างอิงความจริง ในงานวิเคราะห์วาทศิลป์แบบพ้นความจริง ยืนยันว่า วาทศิลป์แบบพ้นความจริงของทรีมพ์บัมก็มีลักษณะ “ตรรกะวิบัติ” (fallacy) เช่น การเบี่ยงประเด็นความสนใจจากประเด็นปัญหา การอ้างความน่าเชื่อถือของผู้พูด การเน้นย้ำเกินจริง การอ้างความหวาดกลัว ฯลฯ (Zompetti, 2019) มีการตั้งข้อสังเกตว่า ทรีมพ์บัมไม่ได้บ่อนทำลายข้อเท็จจริง หากแต่บ่อนทำลายกรอบทฤษฎีและโครงสร้างทางมโนทัศน์ที่เป็นฉันทานุมัติของสังคม ซึ่งผู้คนเคยใช้เพื่อทำความเข้าใจเหตุการณ์ ปรากฏการณ์ ประสบการณ์บางอย่างร่วมกัน เช่น กรอบคิดแบบวิทยาศาสตร์ ผลก็คือ ทำให้เกิด “ความบกพร่องเชิงญาณทัศน์” (epistemic injustice) ในสังคม (Bufacchi, 2021: 349-350)

ท้ายที่สุดแล้ว ลักษณะหลังความจริงจะเป็นมโนทัศน์ที่ยังคงคลุมเครือและเปิดกว้าง และต้องการการศึกษาในเชิงประจักษ์เพิ่มเติม อย่างไรก็ดี ข้อถกเถียงเหล่านี้ได้เตือนให้ตระหนักว่า ลักษณะหลังความจริงนั้นควรถูกพินิจในแง่มุมที่ซับซ้อนหลากหลาย (multiplicity) ที่รวมหลายลักษณะของการสื่อสาร และการอ้างความจริงในระดับต่างๆ ไปด้วยกัน มากกว่าจะเป็นเอกภาวะ (singularity) ที่มีลักษณะอย่างหนึ่งแต่เพียงอย่างเดียว

ข้อกล่าวหาต่อ “สัมพัทธนิยม” และ “หลังสมัยใหม่”

ลักษณะพ้นความจริงได้สร้างผลกระทบที่ลึกซึ้งไม่เพียงในบริบททางการเมือง แต่ยังรวมถึงบริบททางวิชาการ ลักษณะพ้นความจริงสะท้อนให้เห็นถึงการที่ผู้คนตั้งคำถามกังขาต่อความรู้ของผู้เชี่ยวชาญ หลักฐานจากผู้เชี่ยวชาญถูกปฏิเสธ ความชอบธรรม ยกตัวอย่างครั้งหนึ่งนักข่าวโทรทัศน์ได้ถามนักการเมืองผู้ณรงค์ให้สหราชอาณาจักรถอนตัวจากสหภาพยุโรปว่า มีผู้เชี่ยวชาญที่สนับสนุนหรือไม่

คำตอบที่ได้ก็คือ “ประเทศนี้มีผู้เชี่ยวชาญมากเกินไปแล้ว” และ “คนพวกนี้มักอ้างว่าตัวเองรู้ดีที่สุด แต่ก็ทำผิดพลาดอยู่เสมอ” (Oliver, 2020: 18-20)

การตั้งคำถามเกี่ยวกับกระบวนการผลิตความรู้ของผู้เชี่ยวชาญเป็นกระแสคิดในวงการวิชาการนานแล้ว โดยเฉพาะในกลุ่มแนวคิดหลังสมัยใหม่ (post-modernism) ที่มีแนวโน้มสัมพัทธนิยม (relativism) เช่น ในงานของฌ็อง-ฟร็องซัว ลีโยตาร์ด (Jean-Francois Lyotard) และมิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault) ทว่า การแผ่ขยายของลักษณะผันความจริง ทำให้แนวคิดหลังสมัยใหม่และสัมพัทธนิยมได้ตกเป็นเป้าประณาม นักวิจารณ์ส่วนหนึ่งระบุว่า ในลักษณะผันความจริง ผู้คนไม่เพียงปฏิเสธหลักฐานข้อเท็จจริง แต่ยังกล่าวอ้างว่า ถ้อยแถลงของตนเป็น “ความจริงทางเลือก” หรือ “ความจริงอีกชุด” ทักษะเช่นนี้ดูจะได้รับความชอบธรรม เพราะกระแสคิดหลังสมัยใหม่และสัมพัทธนิยมมุ่งวิพากษ์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ และให้ความสำคัญกับความรู้ทางเลือก (Wight, 2018: 25)

ฟรีดริช นีทเชอ (Friedrich Nietzsche) นักปรัชญาชาวเยอรมัน ได้กลายเป็นจำเลยสำคัญ หนังสือพิมพ์ *The New York Times* ได้เขียนบทความวิจารณ์ว่า นีทเชอเป็นนักคิดสัมพัทธนิยมที่ปฏิเสธความจริง และเป็นต้นสายธารของทักษะแบบผันความจริง โดยอ้างข้อความอันโด่งดังของนีทเชอที่ว่า “ไม่มีข้อเท็จจริง มีเพียงการตีความ” ก่อนจะประณามว่า “แทนที่จะเลือกสมาทานพระคริสต์ ถัมนั้กลับถือเอานีทเชอเป็นแบบอย่าง” (Wehner, 2016)

อย่างไรก็ตาม ข้อวิจารณ์เหล่านี้ได้ถูกตอบโต้ว่า เป็นการตีความทักษะของนักคิดหลังสมัยใหม่แบบผิวเผิน หนึ่งในผู้ที่ออกมาตอบโต้คือ เฮลมุท เฮต (Helmut Heit) นักวิชาการด้านปรัชญา เขาชี้ว่า แม้นีทเชอจะวิพากษ์ความจริงสัมบูรณ์ (absolute truth) และสนับสนุนการทวนสอบตนเอง ถ่อมตนและยอมรับความหลากหลาย แต่นีทเชอก็ไม่ได้เห็นด้วยว่า ทุกมุมมองทุกการตีความล้วนถูกต้องเท่าเทียมกัน (Heit, 2018: 44) นีทเชอเสนอว่า มนุษย์จะมุ่งสู่ความก้าวหน้าได้ ก็เมื่อมนุษย์พัฒนาศิลปะในการตีความเชิงวิพากษ์ ทวนสอบตนเอง เข้าใจข้อจำกัดของความรู้ทางวิทยาศาสตร์ และตัดสินใจหรือตัดสินคุณค่าอย่างตระหนักรู้

(Heit, 2018: 60) ดังนั้น หากตีความตามทัศนะของนีทเชอ ลักษณะพันความจริงคือสัญญาณชี้ว่า สังคมยังไม่อาจมุ่งไปสู่ความก้าวหน้าได้ต่างหาก เพราะทั้งสองฝ่ายที่ได้เถียงกันในลักษณะพันความจริงยังคงขาดการทวนสอบตนเองอย่างรอบคอบ ฝ่ายหนึ่งปักใจเชื่ออย่างลำพองใจ โดยไม่ยอมเปิดกว้าง และเพิกเฉยว่า สิ่งเหล่านั้นอาจเป็นเพียงการปลอมแปลง ในขณะที่อีกฝ่ายก็แสดงที่ทำเป็น ผู้ที่มีศีลธรรมความรู้ที่เหนือกว่า สมทานความจริงสมบูรณ์ เห็นการเมืองเป็นเพียงเรื่องของหลักฐานข้อเท็จจริงเท่านั้น แต่ละเลยการต่อสู้เชิงคุณค่าและผลประโยชน์ไป (Heit, 2018: 61)

เช่นเดียวกับ มาร์ติน โอลิเวอร์ (Martin Oliver) นักวิชาการด้านการสื่อสาร ได้ร่วมตอบโต้ด้วยว่า ไม่ควรมองลักษณะพันความจริงว่าเป็นรูปแบบหนึ่งของการทวนสอบความรู้ทางวิชาการแบบหลังสมัยใหม่ และยังไม่ใช้การที่ผู้คนใช้เสรีภาพในการวิพากษ์เพื่อนำไปสู่ความรู้ที่รอบคอบ ในลักษณะชั่วคราวข้ามระหว่างกลุ่มที่ต่อต้านและสนับสนุนความรู้ของผู้เชี่ยวชาญ เนื่องจากในปรากฏการณ์พันความจริง ผู้คนไม่ได้เรียกร้องให้ทวนสอบอย่างรอบคอบ เพราะแม้กระทั่งการทวนสอบไตร่ตรองอย่างรอบคอบก็ถูกต่อต้านเช่นกัน (Oliver, 2020: 18-20)

สำหรับการแสวงหาทางลรอยระหว่างวิวาทะเหล่านี้ มีข้อเสนอว่า ผู้ศึกษาอาจไม่จำเป็นต้องเลือกระหว่างสมบูรณ์นิยมและสัมพัทธนิยมสุดโต่ง ซึ่งล้วนแต่นำไปสู่กับดัก การเชิดชูความจริงสมบูรณ์โดยไม่ตั้งคำถาม อาจทำให้ผู้ศึกษาละเลยบริบทที่ความจริงถูกสร้างขึ้น และกลายเป็นการสถาปนาคุณค่าสากลแก่ความคิดหนึ่งเหนือความคิดอื่น (Angermuller, 2018: 2) แต่ในขณะเดียวกัน การมองว่าความคิดใดๆ มีคุณภาพเชิงบรรทัดฐานทัดเทียมกันโดยไม่วิพากษ์ อาจทำให้เพิกเฉยต่อความฉ้อฉลของผู้มีอำนาจ ที่มุ่งบั่นทอนคุณค่าของความจริงเพื่ออ้างความชอบธรรมให้แก่ตน (Schindler, 2020: 2) ในทางกลับกัน นักวิชาการส่วนหนึ่งเสนอว่า สัมพัทธนิยมควรถูกใช้ในแง่มุมเชิงวิวิธวิทยา เพื่อเข้าใจสิ่งที่ศึกษาอย่างเป็นธรรมชาติ ไม่ว่าสิ่งนั้นจะดูเหมือนว่าเป็นจริงหรือเท็จ แต่ไม่ได้หมายความว่า จะนำไปสู่สัมพัทธนิยมเชิงคุณค่าที่ผู้ศึกษาจะต้องเห็นด้วยกับทุกสิ่งทุกอย่างอย่างไร้เดียงสาเสมอไป (Gardell, 2018) ผู้ศึกษาจึงควรตระหนักว่า

ทุกสิ่งมีค่าความจริงและคุณภาพเชิงบรรทัดฐานไม่เท่ากัน แต่การตระหนักรู้นี้จะต้องอยู่บนพื้นฐานการไตร่ตรองและทบทวนตรวจสอบอย่างรอบคอบ (reflexivity) รวมถึงไม่เพิกเฉยอิทธิพลของบริบท (context) ที่เป็นเงื่อนไขรายล้อมด้วย (Angermuller, 2018: 6)

พินิจ “ความรู้” ในฐานะ “เครือข่าย”

ในแง่มุมมองทางทฤษฎีแล้ว สำหรับนักทฤษฎีร่วมสมัยซึ่งมีรากฐานจากสัมพัทธนิยมและหลังสมัยใหม่ เช่น บรูโน ลาตูร์ (Bruno Latour) กำลังกังวลาว่าเครื่องมือที่เขาใช้วิพากษ์และทวนสอบความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ก็อาจจะกลายเป็นอาวุธที่ย้อนกลับมาทำลายวิทยาศาสตร์ได้เช่นกัน (Kofman, 2018) ที่จริงแล้ว ลาตูร์ได้เคยแสดงความกังวลเช่นนี้มาก่อนแล้วในปี 2004 ว่า งานเขียนของเขาที่มุ่งวิพากษ์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์เกี่ยวกับภาวะโลกร้อน อาจจะกลายเป็นเครื่องมือบ่อนทำลายองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์เสียเอง (Latour, 2004)

ทฤษฎีของลาตูร์เป็นที่รู้จัก คือ “ทฤษฎีเครือข่าย-ผู้กระทำการ” (actor-network theory) ทฤษฎีดังกล่าวต่อต้านการแยกธรรมชาติ (ที่เป็นวัตถุวิสัย) ออกจากสังคม (ที่เป็นอัตวิสัย) ไม่เห็นด้วยที่จะปฏิบัติต่อสิ่งตรงข้ามกันอย่างไม่ทัดเทียมกัน เพราะแสดงถึงการมองโลกแบบไม่สมมาตร (asymmetry) ลาตูร์เสนอว่า สรรพสิ่งในโลกมิได้แยกขาดจากกันสิ้นเชิง หากแต่มีลักษณะเป็นลูกผสม (hybrids) การทำความเข้าใจโลกตามความเป็นจริง ควรเป็นการมองโลกแบบสมมาตร (symmetry) (Latour, 1993) ทฤษฎีนี้เสนอให้มองสิ่งที่ศึกษาเป็นเครือข่าย (network) ซึ่งมีบรรดาตัวแสดง (actor) ต่างๆ อยู่ร่วมกัน (collective) ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์หรือไม่ใช่มนุษย์ ตัวแสดงเหล่านี้แสดงบทบาทกระตือรือร้น (active) มีสถานะเป็นตัวเชื่อมโยง (mediators) สร้างแรงกระเพื่อมถึงกันในเครือข่าย จนเกิดผลลัพธ์บางอย่าง (Latour, 2005: 59) เช่น การสร้างกฎทางวิทยาศาสตร์ ก็ต้องอาศัยสรรพสิ่งและผู้คนเป็นตัวเชื่อมสำคัญเพื่อร่วมประกอบความรู้ขึ้นมา ทั้งปมที่ถูกประดิษฐ์ขึ้น ห้องทดลอง รวมถึงยังต้องอาศัยนักบวช นักการเมือง ผู้ทรงภูมิ และสุภาพบุรุษอีกจำนวนมากที่ร่วมเป็นสักขีพยานเพื่อยืนยันความรู้นี้ (Latour, 1993: 80)

การเกิดขึ้นของลักษณะพันความจริง ทำให้ทัศนนี้ถูกโจมตีในฐานะทัศนแบบสัมพัทธนิยม อย่างไรก็ตาม ลาดูร์ได้ตอบโต้ว่า ลักษณะพันความจริงที่เกิดขึ้นยังเป็นข้อยืนยันทฤษฎีของเขา ความผิดปกติที่เกิดขึ้น ทำให้ผู้คนเริ่มตระหนักถึงบทบาทของตัวแสดงที่เกี่ยวข้องในเครือข่าย กล่าวคือ เมื่อเครือข่ายความรู้เฉพาะทางอ่อนกำลังลง เราจึงเริ่มตระหนักว่า เครือข่ายความรู้จะแข็งแกร่งได้ต้องอาศัยตัวแสดงต่างๆ ร่วมแสดงบทบาท เช่น สื่อ สถาบัน วัฒนธรรม ฯลฯ ดังที่เขาระบุว่า “ข้อเท็จจริงจะยังคงแข็งแกร่ง ก็ต่อเมื่อได้รับหนุนเสริมจากวัฒนธรรมที่ผู้คนยึดถือร่วมกัน จากสถาบันที่เชื่อถือได้ จากชีวิตสาธารณะที่อาจจะพอเหมาะพอเจาะ จากสื่อที่อาจจะเชื่อถือได้ไม่มากนักน้อย” ด้วยนัยนี้ การที่ผู้คนจะเชื่อถือถ้อยแถลงต่างๆ มากน้อยเพียงใด ไม่ได้ขึ้นอยู่กับความถูกต้องไปมากกว่าเงื่อนไขที่ถ้อยแถลงนั้นถูกประกอบสร้างขึ้นมา เช่น ใครเป็นผู้กำหนดจัดทำขึ้น เพื่อส่งถึงใคร จากสถาบันใดบ้าง ฯลฯ ลาดูร์ระบุว่า หากสามารถเข้าใจสภาวะการณ์ที่ข้อมูลบิดเบือนปรากฏตัวและหยั่งรากได้ ก็น่าจะเป็นบันไดขั้นหนึ่งที่ช่วยให้เราต่อสู้กับสถานการณ์เหล่านี้ได้ดียิ่งขึ้น (Kofman, 2018)

สำหรับเนื้อหาในส่วนถัดไป จะมุ่งเน้นไปที่การทบทวนงานศึกษาที่สนใจบริบทสภาพแวดล้อมแบบดิจิทัลที่เกิดขึ้นจากสื่อสังคมออนไลน์และเครื่องมือการสื่อสารสมัยใหม่ เช่น คอมพิวเตอร์ โทรศัพท์สมาร์ทโฟน ตลอดจนเทคโนโลยีการจัดเก็บและประมวลผลข้อมูล ในฐานะที่เป็นพื้นที่ซึ่งลักษณะพันความจริงปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัด

ลักษณะพันความจริงในสื่อสังคมออนไลน์

จากปรากฏการณ์การแพร่กระจายของข่าวปลอมในสื่อสังคมออนไลน์ที่เกิดขึ้นท่ามกลางการพัฒนาเทคโนโลยีการสื่อสารดิจิทัลและเครือข่ายสังคมออนไลน์ และการกระจายอำนาจในการสื่อสารจากสื่อดั้งเดิมไปสู่สื่อสังคมออนไลน์ สังคมเริ่มตระหนักถึงบทบาทของเทคโนโลยีการสื่อสารดิจิทัลที่มีแนวโน้มจะนำพาสังคมไปสู่ลักษณะพันความจริง ความกังวลส่วนหนึ่งมุ่งเป้าไปที่แพลตฟอร์มเครือข่ายสังคมออนไลน์ เช่น เฟซบุ๊ก (Facebook) และทวิตเตอร์

(Twitter) ว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ข้อมูลที่ผิดพลาดและบิดเบือนแพร่กระจายได้อย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะในช่วงการเลือกตั้งประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกา 2016 (Jackson, 2017; Beer, 2017 & จิตติพล ปัญญาธิปนนท์, 2017)

การเปลี่ยนแปลง “ภูมิทัศน์ข่าวสาร” ในยุคดิจิทัล

ดูเหมือนว่า ช่องทางการสื่อสารแบบดั้งเดิม เช่น หนังสือพิมพ์ โทรทัศน์ วิทยุ กำลังได้รับความนิยมน้อยลง ในขณะที่แพลตฟอร์มสื่อสังคมออนไลน์ที่กำลังก้าวมาหาศาลและเข้าถึงผู้คนได้อย่างมากมายมหาศาลกำลังได้รับความนิยมในฐานะแหล่งข่าว การสำรวจโดยศูนย์วิจัยพิว (Pew Research Center) เปิดเผยว่า แนวโน้มตั้งแต่ปี 2016-2018 พลเมืองสหรัฐฯ ได้เปิดรับสื่อออนไลน์ในฐานะแหล่งข่าวมากขึ้น ในขณะที่การเปิดรับสื่อดั้งเดิมอย่างหนังสือพิมพ์ลดน้อยลง (Shearer, 2018) เช่นเดียวกับรายงานของสถาบันรอยเตอร์ในปี 2020 ระบุว่า ผู้คนในหลายประเทศเริ่มใช้สื่อสังคมออนไลน์เป็นแหล่งข่าวแทนที่สิ่งพิมพ์ (Newman et al., 2020: 11)

นอกจากนี้ สื่อมวลชนแบบดั้งเดิมยังสูญเสียอำนาจการเป็นผู้ฉ่ำประตู่ข่าวสาร (gatekeeper) แม้ว่ารายงานของสถาบันรอยเตอร์จะชี้ให้เห็นว่า องค์กรสื่อที่มีชื่อเสียงยังคงตั้งมั่นอยู่ในสภาพแวดล้อมดิจิทัล แต่ก็ไม่อาจควบคุมวาระข่าวสารสาธารณะได้เหมือนในอดีตอีกต่อไป อำนาจในการสื่อสารได้กระจายจากสื่อมวลชนมืออาชีพ ผู้ใช้สื่อสังคมออนไลน์แทบทุกคนสามารถเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารสู่สาธารณะได้ และที่สำคัญ ยังไม่ต้องผ่านกระบวนการกลั่นกรองโดยบรรณาธิการข่าวอีกต่อไป

ความก้าวหน้าเหล่านี้ได้กลายเป็นความหวังสำหรับกระบวนการประชาธิปไตย นักวิชาการอย่างเช่น เฮนรี เจนกินส์ (Henry Jenkins) ระบุถึงเครือข่ายอินเทอร์เน็ตที่เหล่าแฟนคลับและผู้บริโภคกำลังสร้าง “วัฒนธรรมการมีส่วนร่วม” ที่มีความหมายอย่างยิ่ง (Jenkins, 2008) ในขณะที่ มานูเอล คาสเทลส์ (Manuel Castells) แสดงความหวังว่า สื่อดังกล่าวจะให้อำนาจในการสื่อสารและการสร้างเครือข่ายที่เรียกว่า “สังคมเครือข่าย” (network society) (Castells,

2009) ทั้งยังมีส่วนหนุนเสริมเคลื่อนไหวทางสังคมร่วมสมัย ทั้งในตูนิเซีย สเปน อียิปต์ โอลิมเปีย และสหรัฐอเมริกา (Castells, 2012) เช่นเดียวกับ วาเอล โกนิม (Wael Ghonim) ซึ่งชี้ให้เห็นพลังของสื่อใหม่ที่เกื้อหนุนการปฏิวัติอียิปต์ ที่เขาเรียกว่า “การปฏิวัติ 2.0” (Ghonim, 2012)

อย่างไรก็ตาม อาจเป็นการไม่รอบด้านนักหากจะด่วนยกย่องพื้นที่การสื่อสารนี้ โดยมองข้ามความซับซ้อนของบริบทและเงื่อนไขที่เทคโนโลยีถูกพัฒนาและใช้งาน ยกตัวอย่างเช่น ผลการศึกษาจากประเทศเชอร์รัลไอออนชี้ว่า แม้สื่อสังคมออนไลน์จะทำให้เกิดวารสารศาสตร์ภาคพลเมือง แต่ในบริบทของประเทศที่ปกครองโดยรัฐบาลอำนาจนิยม นั้นอาจจะเป็นเพียงการขยายเส้นทางการไหลเวียนของข้อมูลข่าวสารจากแหล่งข่าวชนชั้นนำ เช่น ผู้เชี่ยวชาญ อภิสิทธิ์ชน มากกว่าข้อมูลจากมุมมองของพลเมืองจริงๆ (Shaw and Luo, 2016)

นอกจากนี้ เชื่อว่าผู้เผยแพร่ข้อมูลข่าวสารในโลกออนไลน์ทุกคนจะรักษาขอบเขตของความถูกต้องเที่ยงตรงตามหลักการสื่อมวลชนเสมอไป ยิ่งไปกว่านั้น การแพร่กระจายข่าวปลอมในสภาพแวดล้อมแบบดิจิทัลอาจกลายเป็นธุรกิจที่ทำเงินได้มากมายยิ่งกว่า (Kshetri and Voas, 2017) แม้ว่าที่ผ่านมาจะมีทฤษฎีสมคบคิด ข่าวลือ และเรื่องเล่าที่ไม่เป็นความจริงต่างๆ แพร่หลายมาโดยตลอด และสื่อมวลชนแบบดั้งเดิมก็มีใช้ผู้ปกป้องความจริงเสมอไป แต่ไม่อาจปฏิเสธได้ว่า ในสภาพแวดล้อมออนไลน์ ข้อมูลที่ผิดพลาดเหล่านี้สามารถเข้าถึงผู้ชมได้ในจำนวนมหาศาลภายในระยะเวลาอันสั้น อย่างที่สื่อดั้งเดิมไม่อาจทำได้

ในสภาพแวดล้อมออนไลน์ เทคโนโลยีสามารถช่วยสร้างการแพร่กระจายได้อย่างกว้างขวางโดยใช้งบประมาณเพียงน้อยนิด และแทบไม่ต้องใช้แรงงานมนุษย์ ยกตัวอย่างเช่น “บอท” (bot) โปรแกรมอัตโนมัติที่ถูกเข้ารหัสคำสั่งให้แชร์หรือสร้างโพสต์อย่างใดอย่างหนึ่งในสื่อสังคมออนไลน์ บอทได้กลายเป็นเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพในการแพร่กระจายข่าวลวง สร้างการแบ่งขั้วทางความคิด บิดเบือนมติสาธารณะ และกระตุ้นเร้าผู้คนได้อย่างง่ายดาย ยกตัวอย่างเช่น งานศึกษาในปี 2016 ตั้งข้อสังเกตว่าในระหว่างการรณรงค์หาเสียงในช่วงการประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกา ปี 2016 ข้อมูลที่เผยแพร่ผ่านทวิตเตอร์ (Twitter)

กว่าหนึ่งในห้ามาจากบอท (Bessi and Ferrara, 2016) ในขณะเดียวกัน มีงานศึกษาอ้างว่า บอทถูกใช้โดยรัสเซียเพื่อแพร่กระจายเว็บไซต์กว่า 200 แห่ง ซึ่งให้ข้อมูลโฆษณาชวนเชื่อทำลายความน่าเชื่อถือของ ฮิลลารี คลินตัน (Hillary Clinton) และเว็บไซต์เหล่านั้นยังสามารถเข้าถึงชาวอเมริกันได้มากถึง 15 ล้านคน (Craig, 2016)

จากทัศนะเหล่านี้ ตั้งข้อสังเกตได้ว่า ภูมิทัศน์ข้อมูลข่าวสารในปัจจุบันนั้น จะเป็นฐานอย่างหนึ่งของลักษณะผันผวนความจริง จากการล่มสลายของเส้นแบ่งพรมแดนเดิมที่เคยจัดจำแนกระเบียบต่างๆ ในโลกสมัยใหม่ ไม่ว่าจะเป็นการทลายลงของกำแพงกันระหว่างผู้เชี่ยวชาญ-คนธรรมดา นักการเมือง-พลเมือง สื่อมวลชน-ผู้รับสาร มนุษย์-เครื่องจักร อัตวิสัย-วัตถุวิสัย ความจริง-ความเท็จ ข้อเท็จจริง-ข้อคิดเห็น สิ่งที่เกิดขึ้นคือภาวะโกลาหล ซึ่งสิ่งต่างๆ ทะลักมาปะทะปะปนกันในพื้นที่กลางอย่างไม่เป็นเนื้อเดียวกัน แต่สถาปนาอำนาจในระนาบเดียวกัน จึงไม่ใช่เรื่องประหลาดนักหากพลเมืองจะพลิกขึ้นมาใช้อำนาจกักขังคำถามต่อถ้อยแถลงของสื่อและผู้เชี่ยวชาญ ในขณะที่ความคิดเห็นและอัตวิสัยอาจพลิกมาช่วงชิงความชอบธรรมได้ เนื้อข้อเท็จจริงเชิงวัตถุวิสัย

การสร้าง “พื้นที่ปิดล้อม” ในยุคเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร

ในขณะที่สภาพแวดล้อมออนไลน์ท่วมท้นด้วยข้อมูลมหาศาล แต่ผู้คนก็ไม่ได้เข้าถึงและรับรู้ข้อมูลที่หลากหลายนั้นอย่างเท่าเทียม การเปิดรับข้อมูลของผู้คนไม่ได้เป็นไปอย่างธรรมชาติและอิสระโดยสิ้นเชิง ผู้คนไม่ได้เข้าสู่พื้นที่เปิดกว้างอย่างที่ควรจะเป็น แต่กลับถูกกวาดต้อนให้เข้าสู่ขอบเขตพื้นที่ที่ถูกขีดเส้นพรมแดนขึ้นใหม่ ในลักษณะพื้นที่ปิดล้อม ซึ่งอาจเป็นเงื่อนไขที่ชักนำไปเกิดลักษณะผันผวนความจริง ในแง่ที่ผู้คนจะถูกปิดล้อมให้รับรู้เฉพาะสิ่งที่สอดคล้องกับความพึงพอใจของตน โดยขาดการตรวจสอบและการรับรู้มุมมองที่หลากหลาย

ก่อนหน้านี้ สตีเฟน เกรแฮม (Stephen Graham) เคยคาดการณ์ไว้ว่า ศักยภาพของเทคโนโลยีการสื่อสารสารสนเทศกำลังสร้างพื้นที่หรือชุมชนที่เป็น “ฟองสบู่ส่วนบุคคล” (personal bubble) ที่จะติดตามผู้ใช้เทคโนโลยีไปทุกหน

ทุกแห่ง กล่าวคือ เทคโนโลยีการสื่อสารสารสนเทศจะให้บริการที่ปรับแต่งไปตามความต้องการของผู้ใช้ ทำให้ผู้ใช้แต่ละคนมีเครือข่ายหรือสภาพแวดล้อมทางข้อมูลที่เหมาะสมเฉพาะเจาะจง ไม่ว่าจะเป็นเพื่อน ครอบครัว เพื่อนร่วมงาน การติดต่อทางธุรกิจ การทำธุรกรรม บริการที่ใช้บ่อยๆ ภาพยนตร์ที่ชื่นชอบ สถานที่เช็กอิน บันทึกการท่องเว็บไซต์ ฯลฯ ทำหน้าที่เป็น “ฟองสบู่ส่วนบุคคล” ที่มีพร้อมในเครื่องมือการสื่อสารของแต่ละคน และคอยติดตามผู้ใช้ไปทุกที่ในทุกกิจกรรม เพื่อให้ผู้ใช้สามารถเข้าถึงบริการทั้งหลายได้อย่างรวดเร็ว และหลีกเลี่ยงความเสี่ยงหรือการเผชิญหน้าที่ยาจไม่คาดคิดได้เป็นอย่างดี (Graham, 2001: 341-342)

เกรแฮมชี้ให้เห็นว่า “ฟองสบู่ส่วนบุคคล” นี้ได้สร้างพื้นที่ที่มีขอบเขตรูปแบบใหม่ที่เปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกและสาธารณะ เทคโนโลยีการสื่อสารสมัยใหม่ทำให้ผู้คนเลือกคุมขังตนเองและหลบหนีจากชีวิตทางสังคมในเมืองอันไม่แน่นอน ไปสู่โลกส่วนตัวที่เป็นพื้นที่แบบปิดที่ตนเลือกสรรแล้วว่าปลอดภัย (Graham, 2001: 342) ในโลกแห่งดิจิทัล ผู้คนจึงไม่ได้กลายเป็นปัจเจกสุดขีด แต่ก็มิได้สร้างการเชื่อมต่ออย่างสุดโต่ง หากแต่เทคโนโลยีการสื่อสารดิจิทัลได้เปลี่ยนแปลงพื้นที่และความสัมพันธ์ระหว่างผู้คน ก่อให้เกิด “การปรากฏตัวร่วมกัน” (co-presence) ในรูปแบบใหม่ (Pink et al., 2016: 79) เช่น แม่ชาวฟิลิปปินส์ที่ไปเป็นแรงงานในต่างแดนสามารถสอนการบ้านให้ลูกผ่านทางโปรแกรมวิดีโอออนไลน์ อินเทอร์เน็ตจึงถูกใช้เพื่อเกาะเกี่ยวเครือข่ายความสัมพันธ์ ทำให้แม่และลูกที่อยู่ต่างสถานที่ปรากฏตัวร่วมกันได้ผ่านการเชื่อมต่อ (Madianou and Milller, 2012) การปรากฏตัวร่วมกันนี้ยังเกิดขึ้นโดยในลักษณะที่ผู้คนพาตนเองไปอยู่ในชุมชนย่อยๆ ของคนที่สนใจเรื่องเดียวกัน (like-minded) ในลักษณะที่ ลีเวน เดอ คาเตอร์ (Lieven De Cauter) นักปรัชญาชาวเบลเยียมเรียกว่า เป็นการห่อหุ้มตนเองให้อยู่ใน “แคปซูล” (encapsulation) หรือที่ อองเดร ยอนส์สัน (André Jansson) นักวิชาการด้านสื่อชาวสวีเดนเรียกว่า “รังไหม” (cocoon) (Morley, 2017: 168-169) เช่น แพลตฟอร์มแบ่งปันเพลง “Last.fm” ได้สร้างพื้นที่ที่ผู้คนมาอยู่ร่วมกัน ผ่านรสนิยมดนตรีที่ใกล้เคียงกัน โดยไม่อ้างอิงกับพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ (Pink et al., 2016: 127)

อย่างไรก็ตาม สิ่งที่ทำให้เกิดความกังวลก็คือ ความเป็นพื้นที่และความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนที่มาอยู่ร่วมกันนี้ ไม่ได้เป็นไปโดยธรรมชาติและอิสระ แต่เกิดขึ้นได้ภายใต้การควบคุมของอัลกอริทึมที่สร้างพื้นที่ทางสังคมที่ดำรงอยู่ด้วยโครงสร้างทางอารมณ์ ผ่านการจัดกลุ่มผู้ใช้ที่มีแนวโน้มความพึงพอใจร่วมกันให้อยู่รวมในพื้นที่เดียวกัน (Kalpokas, 2019: 6) อัลกอริทึมนี้ทำงานโดยการจัดเก็บและประมวลปริมาณข้อมูล (data) เกี่ยวกับตัวผู้ใช้ ทำให้สามารถเรียนรู้ความพึงพอใจของปัจเจกแต่ละคน และพยากรณ์ได้ว่า สิ่งใดที่ปัจเจกจะพึงพอใจ สิ่งใดที่จะกระตุ้นให้ปัจเจกเกิดพฤติกรรมพึงประสงค์ ก่อนจะจัดกลุ่มผู้ใช้ตามแนวโน้มการพยากรณ์ แนวคิดนี้ได้สะท้อนความกังวลว่า การเลือกดำรงอยู่เฉพาะกับสิ่งที่ตนคุ้นชินกับกลุ่มคนที่สนใจสิ่งเดียวกันใน “ฟองสบู่” “ซุ่มชนปิด” “รังไหม” ใน “แคปซูล” นี้ อาจจะไม่เป็นผลดีนักต่อสังคมการเมืองแบบประชาธิปไตย ซึ่งเป็นกระบวนการที่ผู้คนจะต้องเรียนรู้ที่จะเผชิญหน้ากับความแตกต่างหลากหลาย เพราะเทคโนโลยีซึ่งขยายโอกาสให้ผู้คนได้แสวงหาสิ่งที่ตนชอบ อาจกำลังจะกลายเป็นกระโจมแบบปิดที่คับแคบ (Morley, 2017: 169)

ทัศนะเหล่านี้แสดงให้เห็นได้ว่า การเข้าถึงเทคโนโลยีการสื่อสารดิจิทัลสร้างผลกระทบเชิงบวก ช่วยขยายความเป็นไปได้ใหม่ๆ ให้แก่ผู้คน แต่ก็ยังรวมถึงผลกระทบแง่ลบที่เทคโนโลยีอาจมีส่วนปิดกั้นความเป็นไปได้ที่ปัจเจกจะได้เผชิญหน้ากับความรอบด้าน ความแตกต่างหลากหลาย ที่อาจไม่สอดคล้องกับความพึงพอใจของตน ดังนั้น อาจไม่เหมาะนักที่จะด่วนทึกทักโดยสิ้นเชิงว่า เทคโนโลยีจะนำไปสู่ยูโทเปียหรือดิสโทเปีย ในทำนองเดียวกับที่นักมานุษยวิทยาดิจิทัล ฮีตเธอร์ ฮอร์สต์ (Heather Horst) และเดเนียล มิลเลอร์ (Daniel Miller) เตือนว่า ธรรมชาติของดิจิทัลนั้นมี “ลักษณะวิภาษภาวะ” (dialectical nature) ที่มีทั้งด้านที่สร้างผลกระทบแบบบวก-แง่ลบ (positive-negative) (Horst and Miller, 2012: 3) หน้าที่ของผู้ศึกษาควรชี้ให้เห็นภาวะที่เป็นเสมือนเหรียญสองด้านของดิจิทัล ซึ่งแต่ละด้านต่างมีผลกระทบอ้างอิงถึงกันและกัน แทนที่จะตัดสินอย่างเด็ดขาด

การควบคุม “ความเป็นจริง” ด้วยอัลกอริทึม

การที่พื้นที่กว้างใหญ่ไพศาลของสื่อสังคมออนไลน์ย่อส่วนลงนี้ นำไปสู่ความกังวลว่า จะส่งผลต่อการรับรู้โลกความจริงของผู้คนที่หัดแคบไม่รอบด้าน จนกลายเป็นเงื่อนไขของสังคมแบบพันความจริง การถกเถียงเกี่ยวกับบทบาทของเทคโนโลยีการสื่อสารสารสนเทศในการสร้างโลกแห่งความเป็นจริง เริ่มทวีความเข้มข้นขึ้นตั้งแต่ปรากฏการณ์ทางการเมืองช่วงปี 2016 โดยมุ่งเจาะจงไปที่นิเวศวิทยาของข้อมูลข่าวสารในสื่อสังคมออนไลน์ ที่มีลักษณะเป็นเสมือน “ฟองสบู่ตัวกรอง” (filter bubble) หรือ “ห้องแห่งเสียงสะท้อน” (echo chamber) ที่ซึ่งผู้ใช้งานจะได้เห็นเฉพาะมุมมองและข้อมูลที่เสริมสร้างและตอกย้ำทัศนคติเดิมที่มีอยู่แล้ว (Beer, 2017)

การถกเถียงในประเด็นดังกล่าวเกิดขึ้นพร้อมๆ กับการหันกลับมาทบทวนบทบาทและ “พลังทางสังคม” ของระบบ “อัลกอริทึม” (algorithms) ในขณะที่ว่าข่าวสารในสื่อสังคมออนไลน์มีมากมายมหาศาล อัลกอริทึมทำหน้าที่วิเคราะห์และประมวลผลข้อมูลที่มีอยู่มากมายในแพลตฟอร์มสังคมออนไลน์ แล้วกลั่นกรอง จัดเรียง และจัดลำดับข้อมูลที่คิดว่าผู้ใช้จะอยากเห็นที่สุด โดยอ้างอิงจากข้อมูลพฤติกรรมต่างๆ ของผู้ใช้ที่ถูกบันทึกไว้ เช่น ข้อมูลความชอบ กิจวัตร ฯลฯ อัลกอริทึมจะสร้างสภาพแวดล้อมของข้อมูลข่าวสาร หล่อหลอมโลกทางสังคมให้ตรงตามความต้องการของผู้ใช้แต่ละคน ในขณะเดียวกันก็ปิดกั้นผู้ใช้ออกจากมุมมองทางเลือกอื่นๆ จนทำให้ผู้ใช้เข้าใจว่า สภาพแวดล้อมที่ตนรับรู้คือความเป็นจริงทั้งหมด แม้ว่าจะเป็นข้อมูลที่ผิดก็ตาม เนื่องจากอัลกอริทึมไม่ได้มีความสามารถในการแยกแยะคุณภาพหรือความถูกต้องของข่าวสารที่ส่งถึงผู้คน (Beer, 2017)

นอกจากความจริงจะกลายเป็นเรื่องของความพึงพอใจแล้ว ยังเป็นเรื่องของ “การยืนยัน” อีกด้วย (matter of assertion) กล่าวคือ อัลกอริทึมนำมาซึ่งกลุ่มผู้คนที่มีความคิดเห็นแบบเดียวกันมาอยู่ร่วมกัน โดยแทบไม่ได้เห็นเสียงที่แตกต่างออกไป ทำให้เกิดสภาพแวดล้อมที่คล้อยตามกันได้ง่าย เกิดการรับรู้ว่าความคิดเห็นของกลุ่มเป็นความจริงสูงสุด เนื่องจากมีสาธารณชนคนส่วนมาก

ยืนยัน ในแง่นี้ การมีสาธารณชนมาร่วมสนับสนุนยืนยันความจริงนั้นมากมาย ดูจะกลายเป็นตัวชี้วัดความน่าเชื่อถืออย่างหนึ่ง (Kalpokas, 2019: 2)

งานศึกษาหลายชิ้นกังวลว่า การรับรู้โลกผ่านความจริงที่ถูกปรับแต่งโดยอัลกอริทึม สามารถแทรกแซงการตัดสินใจของผู้คน งานศึกษาเชิงทดลองจำนวนหนึ่งที่ชี้ให้เห็นว่า สภาพแวดล้อมของข้อมูลข่าวสารที่ถูกชี้นำโดยอัลกอริทึมในเฟซบุ๊ก สามารถส่งผลกระทบต่อผู้คนได้ ทั้งส่งผลต่อพฤติกรรมกรรมการเลือกตั้ง (Bond et al., 2012) และส่งผลต่อสภาวะทางอารมณ์ (Kramer et al., 2014) การรับรู้ความเป็นจริงตามการชี้นำของอัลกอริทึมยังตอกย้ำการแบ่งขั้วมุมมองความคิดทางสังคม ผลการวิจัยของเฟซบุ๊กเองพบว่า ผู้ใช้เฟซบุ๊กที่มีมุมมองต่อโลกในแบบเสรีนิยมจะเปิดรับเนื้อหาที่เสรีมากขึ้นบนฟีดข่าว (news feed) ของพวกเขา ในขณะที่ผู้ใช้แบบอนุรักษนิยมจะเห็นเนื้อหาที่สอดคล้องกับมุมมองแบบอนุรักษนิยม (Bakshy et al., 2015)

อัลกอริทึมดูเหมือนจะกลายเป็นวายร้ายตัวฉกาจ มุมมองทำนองนี้ได้ถูกตอกย้ำให้เห็นในสารคดี *The Social Dilemma* ในปี 2020 ซึ่งกำกับโดย เจฟฟ์ ออร์ลอสกี (Jeff Orlowski) และออกอากาศผ่านช่องทางเน็ตฟลิกซ์ (Netflix) จากประสบการณ์ของบรรดานักเทคนิคและผู้เชี่ยวชาญที่ทำงานให้กับบริษัทสื่อสังคมออนไลน์ยักษ์ใหญ่ สารคดีเผยให้เห็นว่า ข้อมูลและความสนใจต่างๆ ซึ่งผู้ใช้งานเข้าสู่ระบบ ได้ถูกประมวลผลโดยอัลกอริทึมที่เรียนรู้แ่งมุมของผู้ใช้ในแทบทุกมิติ ก่อนจะย้อนกลับมาเป็นเครื่องมือควบคุมและล่อลวงมนุษย์ ทั้งส่งผลกระทบในระดับปัจเจกบุคคล เช่น กระตุ้นเปลี่ยนพฤติกรรมการใช้บริโภค สร้างการเสพติดและภาวะซึมเศร้า ไปจนถึงผลกระทบในระดับสังคม เช่น การขาดการประนีประนอม ผู้คนไม่อดทนอดกลั้นต่อความเห็นต่างอีกต่อไป เกิดการแบ่งขั้วทางความคิดที่ขยายกว้างยิ่งขึ้น เพราะแต่ละฝ่ายไม่ได้ถกเถียงบนพื้นฐานข้อมูลข้อเท็จจริงร่วมกัน

อย่างไรก็ดี กลุ่มนักวิชาการส่วนหนึ่งได้ออกมาโต้แย้งทัศนะดังกล่าว โดยแสดงให้เห็นว่า ผู้ใช้สื่อสังคมออนไลน์ไม่ได้อยู่ใน “ฟองสบู่ตัวกรอง” หรือ “ห้องแห่งเสียงสะท้อน” เสียทีเดียว สื่อที่ผู้ใช้ได้รับในเครือข่ายสังคมออนไลน์นั้นมีความ

หลากหลาย ไม่ได้สะท้อนแง่มุมเดียวที่ตรงกับความรู้สึกของผู้ใช้เสมอไป จากการศึกษาระบาดวิทยาทางเว็บของผู้ใช้ 50,000 คนในสหรัฐอเมริกาที่อ่านข่าวออนไลน์เป็นประจำ พบว่า แม้ผู้ใช้มีแนวโน้มจะเลือกดูข้อมูลข่าวสารที่สอดคล้องกับตนเอง แต่ผู้ใช้อาจจะได้เห็นแหล่งข้อมูลอื่นๆ ด้วยเช่นกัน และมีแนวโน้มจะเข้าเยี่ยมชมเว็บไซต์ที่แสดงมุมมองตรงกันข้ามด้วย (Flaxman et al., 2016: 298) ข้อสังเกตนี้ยังสอดคล้องกับข้อมูลการสำรวจการเลือกตั้งประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกา ในปี 2016 ของศูนย์วิจัยพิว (Pew Research Center) ซึ่งชี้ให้เห็นว่า ผู้คนส่วนใหญ่ได้รับความคิดเห็นที่หลากหลายในสื่อสังคมออนไลน์ ผู้ใช้จำนวนมากมีเครือข่ายเพื่อนในสื่อสังคมออนไลน์ที่ครอบคลุมความเชื่อทางการเมืองที่หลากหลาย (Pew Research Center, 2016: 9) เช่นเดียวกับการสำรวจความคิดเห็นชาวอังกฤษ 2,000 คน โดยมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ดก็ให้ข้อสรุปคล้ายคลึงกันว่า ผู้คนพยายามมองหาข้อมูลเพิ่มเติมที่ถ้อยทอดมุมมองที่หลากหลาย โดยมีเพียงร้อยละ 8 เท่านั้นที่เปิดรับข่าวไม่หลากหลาย และมีความเสี่ยงว่า อาจกำลังอยู่ในห้องแห่งเสียงสะท้อน (Dubois and Blank, 2017: 741) ส่วนภาวะการแบ่งขั้วทางความคิดก็ไม่ได้เป็นสิ่งที่เพิ่งเกิด แต่เป็นประเด็นกังวลมาเนิ่นนานแล้วในสื่อมวลชนดั้งเดิม ที่กำหนดกรอบการนำเสนอข่าวสารตามขั้วอุดมการณ์ทางการเมือง อย่างเช่น “Fox News” มักถูกมองว่า นำเสนอข่าวด้วยอุดมการณ์อนุรักษ์นิยมทางการเมือง ในขณะที่ “CNN” มีแนวโน้มจะนำเสนอข่าวด้วยอุดมการณ์แบบเสรีนิยม (Guzman, 2011: 85)

อาจกล่าวได้ว่า พลัฏของอัลกอริทึมที่ส่งผลต่อการรับรู้โลกความเป็นจริงของมนุษย์นั้น ยังเป็นประเด็นที่จำเป็นต้องได้รับการศึกษาเชิงประจักษ์ ทั้งนี้ นักวิชาการจำนวนหนึ่งได้เตือนให้ระวังกับดักกำหนดนิยมของเทคโนโลยี (technological determinism) ที่อาจทำให้ผู้ศึกษาละเลยเงื่อนไขอื่น เช่น ธรรมชาติทางสังคมและเศรษฐกิจที่ทำให้ “ดิจิทัล” มีชีวิตขึ้นมา (Zuboff, 2019: 14-17) ความหลากหลายของกลุ่มทางสังคมที่ร่วมประกอบสร้างแพลตฟอร์มออนไลน์ ทั้งในทางวัตถุ ทางสถาบัน และทางประวัติศาสตร์ ที่ทำให้เทคโนโลยีสามารถเป็น

ทั้ง “ผลกระทบทางสังคม” เช่นเดียวกับ “สิ่งที่สร้างอิทธิพลได้” (Oliver, 2020: 32-35) ทั้งนี้ ก็ไม่ควรประเมินเทคโนโลยีต่ำเกินไป เทคโนโลยีไม่ได้เป็นเพียง “เครื่องมือ” ตอบสนองตั้งใจของมนุษย์เท่านั้น บางครั้งเทคโนโลยีได้ก่อให้เกิดบางสิ่งที่เกินกว่าความตั้งใจหรือแตกต่างจากความคาดหมาย จึงไม่อาจตีखลุมได้ว่าผู้ออกแบบอัลกอริทึมและผู้ใช้งานตั้งใจจะสร้างลักษณะสังคมแบบพันความจริงขึ้นมา ถึงที่สุดแล้ว อาจเสียเวลาที่จะประณามว่าใคร หรือกลุ่มใดเป็น “ผู้จัดกระทำ” (manipulator) เราทุกคนต่างมีสถานะคลุมเครือ แม้แต่ผู้ใช้เองต่างก็มีส่วนช่วยในการสร้างระบบ จำแนกอัลกอริทึม เลือกเปิดรับสารที่ตนเองพึงพอใจด้วยเช่นกัน (Pettman, 2016)

“ธรรมชาติของมนุษย์” ภายใต้ทุนนิยมข้อมูลข่าวสาร

มีคำอธิบายว่า การที่ธรรมชาติมนุษย์ตอบสนองต่อข้อมูลที่มุ่งสนองอารมณ์ ความคิด ความเชื่อเดิม มากกว่าความจริง อาจเข้าใจได้ด้วยแนวคิดเกี่ยวกับการคิดเร็วและการคิดช้าของนักจิตวิทยา ดาเนียล คาห์เนแมน (Daniel Kahneman) กล่าวคือ ในกระบวนการประมวลผลการรู้คิดของผู้คน (cognitive processes) จะแบ่งเป็นสองกระบวนการ คือ การประมวลแบบช้าและแบบเร็ว ในส่วนของ “การประมวลผลแบบช้า” ข้อมูลจะถูกประมวลอย่างรอบคอบ ละเอียดยึดถาวร อาศัยเหตุผลและหลักฐานในการใคร่ครวญอย่างมีสติ แต่ “การประมวลผลแบบเร็ว” ข้อมูลจะถูกประมวลโดยอัตโนมัติ ผ่านจิตสำนึก อารมณ์ สัญชาตญาณ ความเชื่อ ประสบการณ์ และความคาดหวังที่มีอยู่เดิม การประมวลผลแบบเร็วนี้จะช่วยให้มนุษย์สรุปสถานการณ์ต่างๆ ได้อย่างรวดเร็ว แต่ก็มีแนวโน้มที่จะทำให้เข้าใจผิดพลาดได้ง่าย (Lynch, 2016: 29) ในเชิงวิวัฒนาการนั้น การตอบสนองต่อข้อมูลที่ไม่ขัดแย้งกับความคิดความเชื่อเดิม มีส่วนสร้างความรู้สึกพึงพอใจที่เป็นอารมณ์ในแง่บวก ความพยายามสนองความสุขความพึงพอใจของตนเอง ถือเป็นธรรมชาติของมนุษย์มาช้านาน ความปิติที่มนุษย์ได้รับ ไม่เพียงตอบสนองมนุษย์ในทางอารมณ์ แต่ยังตอบสนองในเชิงกายภาพที่สัมพันธ์กับการ

หลังของฮอร์โมนแห่งความสุข การเปลี่ยนแปลงของกล้ามเนื้อ หลอดเลือด ระบบเผาผลาญ การหายใจ การเต้นของหัวใจ ตลอดจนระบบภูมิคุ้มกัน ให้ทำงานอย่างเหมาะสม และเพิ่มอัตราการอยู่รอดและเจริญพันธุ์ (Kalpokas, 2019: 4)

อาจกล่าวได้ว่า ธรรมชาติของมนุษย์นี้เอง ที่ทำให้มนุษย์มีแนวโน้มจะตอบสนองต่ออารมณ์ความเชื่อส่วนตัวเหนือข้อเท็จจริงเชิงวัตถุวิสัย และเทคโนโลยีก็มีส่วนผลักดันให้เลือกตอบสนองด้วยวิธีดังกล่าว อีกนาส คาลโปคาส (Ignas Kalpokas) นักวิชาการด้านสังคมศาสตร์ สันนิษฐานว่า แม้เทคโนโลยีการสื่อสารสารสนเทศทำให้เกิดข้อมูลท่วมท้น แต่ปริมาณข้อมูลที่เพิ่มขึ้นไม่จำเป็นต้องส่งผลให้การรับรู้ดีขึ้น เทคโนโลยีอินเทอร์เน็ตทำให้การค้นหาข้อมูลทำได้อย่างรวดเร็วและง่ายดาย อีกทั้งยังมีปริมาณข้อมูลมีมากมายมหาศาล จึงผลักดันให้ผู้คนใช้วิธีการประมวลข้อมูลแบบเร็ว แทนที่จะไตร่ตรองตรวจสอบแหล่งที่มาอย่างรอบคอบ ผลสุดท้ายจึงทำให้ชาวลวงที่มักตอบสนองผู้ใช้ในทางอารมณ์ความเชื่อแพร่กระจายได้ไวกว่าชาวจริงที่ต้องอาศัยการคิดเชิงเหตุผล

เนื่องจากความรู้สึกพึงพอใจเป็นสิ่งที่เชื่อมโยงกับภูมิหลังของมนุษย์ เช่น ความเชื่อเดิม ความคาดหวัง ประสบการณ์ ข้อมูลที่ไม่ขัดแย้งกับภูมิหลังของมนุษย์จะสร้างความพึงพอใจได้ดีกว่า ระบบอัลกอริทึมก็เรียนรู้หลักการนี้เช่นกัน อัลกอริทึมสามารถเรียนรู้ภูมิหลังของมนุษย์เพื่อประมวลแนวโน้มความพึงพอใจและสร้างสภาพแวดล้อมของข้อมูลข่าวสารที่มุ่งตอบสนองความพึงพอใจนั้น ด้วยการให้ข้อมูลที่เชื่อมโยงกับความคิดเห็นและมุมมองเดิมมากกว่าจะเป็นข้อเท็จจริง (Kalpokas, 2019: 4)

คาลโปคาสได้ผูกโยงประเด็นนี้เข้ากับระบบทุนนิยมด้วยการชี้ว่า สังคมออนไลน์เชิงพาณิชย์ในระบบทุนนิยมเรียนรู้ที่จะฉกฉวยผลประโยชน์จากธรรมชาติของมนุษย์เพื่อเป้าหมายสูงสุดทางธุรกิจ และกลายเป็นตัวการหนึ่งที่น่าไปสู่ลักษณะพันความจริง โดยกลไกที่อยู่เบื้องหลังอัลกอริทึมคือเป้าหมายทางธุรกิจ อัลกอริทึมต้องการสร้างการมองเห็นแก่เนื้อหาที่จะช่วยเพิ่มประสิทธิภาพการโฆษณา โดยไม่สนใจว่าจะเป็นความจริงหรือไม่ เนื้อหาเหล่านี้จึงมักถูกจัดเรียงให้อยู่ในจุดที่มองเห็นได้ง่าย เข้าถึงได้สะดวก เช่น ด้านบนสุดของหน้าการค้นหา

หรือปิดข่าว เนื้อหาที่ดึงดูดจะช่วยทำให้สินค้าและบริการมีโอกาสถูกมองเห็นสูง หากมียอดการถูกใจ (like) มาก จะได้รับรายได้ตอบแทนจากผู้โฆษณาสินค้าและบริการ (Kalpokas, 2019: 7) ทั้งหมดนี้สะท้อน “ยุคสมัยแห่งประสบการณ์การรับรู้” (experience age) เป็น “การเมือง” รูปแบบหนึ่ง ที่มุ่งช่วงชิงความสนใจจากผู้ที่ไม่มีความอดทนมากนัก ผู้ให้บริการต่างแข่งขันกันเพื่อให้บริการสร้างความพึงพอใจสูงสุดแก่ผู้ใช้ (politics as an algorithmic pleasure-maximizing service) และกระตุ้นให้เกิดพฤติกรรมตามที่ต้องการ โดยอาศัยอัลกอริทึมเป็นเครื่องมือช่วยสร้างแบบจำลองพยากรณ์แนวโน้มของผู้ใช้แต่ละคน และแสดงเนื้อหาข่าวสารเพื่อตอบสนองความพึงพอใจสูงสุดให้ผู้ใช้ แม้ว่าสิ่งที่ทำให้เกิดความพึงพอใจจะไม่ใช่ “ความจริง” ก็ตาม (Kalpokas, 2019: 1-2)

จากทัศนะของคาลโปลาส ในขณะที่ผู้ใช้ดูเหมือนมีอิสระที่จะท่องไปในโลกแห่งข้อมูลข่าวสาร แต่สถานะการเป็นผู้กระทำการ (agency) ของผู้ใช้ก็ถูกทำให้หายไปในการอธิบายดังกล่าว มนุษย์เป็นเพียงผู้จάνน (passive) ถูกเรียนรู้และกระตุ้นเร้าจากอัลกอริทึมอยู่ตลอดเวลา และพร้อมจะเป็นทาสของเนื้อหาข่าวสารที่กระตุ้นเร้าผู้รับสารด้วยความเชื่อและอารมณ์ความพึงพอใจมากกว่าข้อเท็จจริง มุมมองต่อมนุษย์เช่นนี้แทบจะไม่แตกต่างไปจากทัศนะที่นักคิดมาร์กซิสต์หลังสงครามโลกครั้งที่สองที่มีต่อผู้รับสาร ในฐานะผู้ที่จάνนต่อการโฆษณาชวนเชื่อ

ในทางกลับกัน นักวิชาการอีกส่วนหนึ่งกลับเสนอสถานะของผู้คนในโลกพ้นความจริงที่แตกต่างไป โดยชี้ว่า ผู้ใช้ในโลกสังคมออนไลน์มิได้จάνนจำยอม หากแต่เป็นตัวแสดงทางสังคมที่สงสัย ตั้งคำถาม และพร้อมทวนสอบสิ่งต่างๆ อยู่เสมอ (reflexivity) ต่างหาก มิโนทส์เกี่ยวกับตัวแสดงดังกล่าว ปรากฏในยุคสมัยใหม่ตอนปลาย (late modernity) เมื่อนโยบายด้านสาธารณสุขทำให้ผู้คนสนใจสุขภาพของตนเองและเข้าถึงความรู้ทางการแพทย์มากขึ้น ผู้คนจึงได้หลอมรวมประสบการณ์ของตนเข้ากับคำศัพท์และความรู้ทางการแพทย์เพื่อพิจารณาสุขภาพของตนเอง ไม่เพียงเท่านั้น ผู้คนในยุคสมัยใหม่ตอนปลายยังเรียนรู้ที่จะตั้งคำถามเชิงโต้สวนต่อสถาบันและองค์กรทางการแพทย์ที่มีอยู่ ทั้งนี้ ก็เพื่อรับมือ

กับความไม่แน่นอนจากการปฏิบัติตามความรู้ผู้เชี่ยวชาญนั่นเอง (Numerato et al., 2019: 85-86)

ทั้งนี้ ความเข้มข้นของเทคโนโลยีการสื่อสารดิจิทัล จะกลายเป็นตัวการหนึ่งที่เปิดโอกาสให้ผู้คนสามารถมีปฏิริยาตอบสนองได้เพิ่มขึ้น มีพื้นที่การแสดงออกเพิ่มขึ้น เป็นตัวอำนวยความสะดวก เป็นพาหนะของการทวนสอบ และยังกลายเป็นเครื่องมือที่ช่วยเพิ่ม “ความได้เปรียบเชิงกลยุทธ์” เมื่อแหล่งข้อมูลจากสื่อเหล่านี้ได้มอบเครื่องมือในการแสวงหาข้อมูลความรู้แก่ผู้คน แต่ผลเชิงลบที่ตามมาก็คือ ความไว้วางใจที่มีต่อผู้เชี่ยวชาญนั้นน้อยลง แทนที่ด้วยพลเมืองที่มีความมั่นใจในตนเองเพิ่มขึ้น (Numerato et al., 2019: 85-86)

ในบทความเชิงวิเคราะห์ที่ศึกษาวิวัฒนาการในเพชฌุกระหว่างกลุ่มที่สนับสนุนการฉีดวัคซีนและกลุ่มที่ต่อต้านวัคซีน ได้นำทศนะเกี่ยวกับพลเมืองในยุคสมัยใหม่ตอนปลายข้างต้น มาทำความเข้าใจผู้คนในสังคมพหุความจริงชี้ให้เห็นธรรมชาติของผู้คนที่ไม่เพียงแต่มีความตระหนักในเรื่องยาและการดูแลสุขภาพมากขึ้นเท่านั้น แต่กลุ่มผู้ที่คนเข้ามาวิวาทะยังอ้างถึงตรรกะเชิงพาณิชย์ของสื่อมวลชนและความน่าเชื่อถือของข้อมูลข่าวสารในโซเชียลมีเดียด้วย (Numerato et al., 2019: 89) ผู้ร่วมวิวาทะได้ประยุกต์ใช้องค์ความรู้ในเชิงสังคมวิทยา เช่น อ้างแนวคิดทางสังคมศาสตร์เพื่อตั้งคำถามเชิงสะท้อนกลับต่ออุตสาหกรรมยา อาศัยมุมมองของเศรษฐศาสตร์การเมืองเพื่อเชื่อมโยงผลประโยชน์ระหว่างอุตสาหกรรมยา รัฐบาล และสื่อมวลชน (Numerato et al., 2019: 91) รวมถึงมีการสะท้อนต่อแง่มุมทางการเมือง เช่น ตั้งคำถามต่อการที่รัฐตกเป็นทาสบริษัทยา แทนที่จะเป็นผู้ควบคุมอุตสาหกรรมที่ผูกขาดและพิทักษ์สิทธิของพลเมือง (Numerato et al., 2019: 92)

บทความดังกล่าวได้ให้ข้อสรุปธรรมชาติการแสดงความคิดเห็นดังกล่าวว่า ผู้คนทั้งสองฝ่ายไม่ว่าจะเป็นฝ่ายที่วิพากษ์หรือสนับสนุนวัคซีน ต่างก็มุ่งสนับสนุนมุมมองของตนเอง โดยอ้างอิงจากประสบการณ์ตรง สัญชาตญาณ สามัญสำนึก และยังมีการอ้างอิงถึงความเชี่ยวชาญด้านชีววิทยา การแพทย์ หลักฐานทางวิทยาศาสตร์ คำกล่าวของคนดัง และบทความในสื่อมวลชน รวมถึงข่าวสาร

ในแพลตฟอร์มโซเชียลมีเดีย โดยที่ฝ่ายวิพากษ์วัดขึ้นมุ่งหยิบยกหลักฐานทางประวัติศาสตร์และทางระบาคติวิทยา ในขณะที่ฝ่ายสนับสนุนวัดขึ้นหยิบยกความรับผิดชอบส่วนบุคคลในการสร้างภูมิคุ้มกันร่วมกัน นอกจากนี้ ยังมีความตระหนักรู้ต่อเสรีภาพส่วนบุคคลและอำนาจของรัฐในการตัดสินใจเกี่ยวกับร่างกายของประชาชนอีกด้วย (Nemerato et al., 2019)

จากเนื้อหาในส่วนนี้ ดูเหมือนจะเห็นได้ว่า ธรรมชาติของมนุษย์ในสังคมพหุวัฒนธรรมนั้น ไม่อาจถูกลดทอนให้เป็นเพียงผู้ที่เชื่อถือทฤษฎีสมคบคิดหรือตกเป็นทาสของทุนนิยมดิจิทัลที่จําหน่ายยอมเท่านั้น ในทางกลับกัน มนุษย์ในโลกดิจิทัลนั้นตระหนักถึงภูมิทัศน์และความน่าเชื่อถือของข้อมูลข่าวสาร รวมถึงยังสามารถอาศัยองค์ความรู้เชิงวิพากษ์ต่างๆ เป็นอำนาจย้อนกลับมาทวนสอบและสั่นคลอนสถาบันความเชี่ยวชาญได้อีกด้วย อย่างไรก็ตาม การประเมินศักยภาพทางญาณวิทยาของการทวนสอบเหล่านี้สูงเกินไป ก็อาจจะเป็นความบกพร่องเนื่องจากไม่อาจละเอียดได้ว่า หลายข้ออ้างที่ผู้คนนำมาใช้ทวนสอบความรู้ของผู้เชี่ยวชาญนั้นไม่ได้ถูกต้องหรือเป็นข้อเท็จจริงทั้งหมด และทฤษฎีสมคบคิดข่าวปลอม การบิดเบือนข้อมูล ก็ไม่ได้ไร้อิทธิพลเสียทีเดียวต่อการรับรู้ของผู้คน

โครงสร้างพื้นฐานศึกษา: แนวทางการศึกษาลักษณะพหุวัฒนธรรมแบบก้าวหน้า

จากการทบทวนข้อถกเถียงเกี่ยวกับลักษณะพหุวัฒนธรรม ได้ช่วยกำหนดจุดยืนเกี่ยวกับ “ความจริง” แก่ผู้ศึกษา ผู้ศึกษาไม่จำเป็นต้องเข้าสู่กับดักของคู่ตรงข้าม ที่ต้องเลือกระหว่าง “สมบูรณนิยม” ที่ยกย่องความจริงชุดหนึ่งโดยไม่ตั้งคำถามและปราศจากบริบท และ “สัมพัทธนิยม” ที่อาจนำไปสู่การสมยอมต่อความเหลื่อมล้ำของอำนาจและขาดพลังในการวิพากษ์ ในทางกลับกัน การศึกษาปรากฏการณ์ที่เกี่ยวข้องกับลักษณะพหุวัฒนธรรมนี้ ผู้ศึกษาควรเข้าสู่ปัญหาด้วยจุดยืนที่เป็นธรรม ไม่ว่าสิ่งนั้นจะดูเหมือนว่าเป็นจริงหรือเท็จ แต่ก็ไม่จำเป็นจะต้องเพิกเฉยต่อสิ่งที่น้อยคนและไม่ถูกต้อง โดยอาศัยรักษาหลักการไตร่ตรองตรวจสอบอย่างรอบคอบไปพร้อมๆ กับการตระหนักรู้ถึงอิทธิพลของบริบทเงื่อนไขที่รายล้อม

ส่วนการทบทวนแง่มุมของสื่อสังคมออนไลน์ที่เกี่ยวข้องกับลักษณะ
พันความจริงนั้น ได้ช่วยกำหนดจุดยืนเกี่ยวกับอิทธิพลของ “เทคโนโลยี” อาจ
ไม่เป็นธรรมนัก หากศึกษาปรากฏการณ์โดยมุ่งโจมตีเทคโนโลยีสื่อ เพราะอาจนำไปสู่การตั้งข้อสันนิษฐานที่หักท้วงล่วงหน้าว่า ลักษณะพันความจริงล้วนแล้วแต่เป็น
ผลกระทบเชิงลบที่ถูกกำหนดโดยเทคโนโลยีที่เป็นตัวร้ายแต่เพียงผู้เดียว คำอธิบาย
ทำนองนี้ให้ความหมายเชิงเทคนิคที่เป็นภาพตัวแทนล่วงหน้า (priori) แก่เทคโนโลยี
ที่ศึกษา แต่มองไม่เห็นความหมายที่เกิดขึ้นหลังประสบการณ์ (posteriori)
โดยเฉพาะเมื่อเทคโนโลยีนั้นเข้าไปพัวพันกับเงื่อนไขและตัวแสดงอื่นๆ ที่แสดง
บทบาทในปรากฏการณ์ร่วมกัน เช่น อัตภาวะของผู้คนที่ผสานเทคโนโลยีกับชีวิต
ทางสังคม ดังนั้น เพื่อไม่ให้เกิดการศึกษาติดกับดักเหล่านี้ บทบาทของผู้ศึกษาจึง
ควรเป็นการทำความเข้าใจเทคโนโลยีในฐานะที่เป็นตัวแสดงหนึ่งในปรากฏการณ์
นั้นคือ ชี้ให้เห็นว่าการมีอยู่ของปรากฏการณ์หนึ่งเกิดขึ้นจากการประกอบกันของ
ตัวแสดงที่หลากหลายอย่างไร

จุดยืนเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่าง “ความรู้” “สังคม” และ “เทคโนโลยี”
ที่กล่าวมานี้ ไม่ใช่สิ่งใหม่เสียทีเดียว หากแต่กำลังพัฒนาและเติบโตขึ้นนับแต่
ทศวรรษ 80 จากหัวเลี้ยวทางวิชาการที่สนใจแง่มุมทางภววิทยา (ontology
turn) และแง่มุมทางวัตถุภาวะ (material turn) โดยกระแสนใจทางภววิทยานั้น
เติบโตในกลุ่มวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีศึกษา (science and technology
studies: STS) (Latour, 1993) งานที่สำคัญ เช่น งานของบรูโน ลาตูร์ (Bruno
Latour) และสตีฟ วูลการ์ (Steve Woolgar) เป็นการศึกษากระบวนการผลิต
สร้างความรู้ในห้องปฏิบัติการวิทยาศาสตร์ เพื่อเผยแพร่วิทยาศาสตร์
ก่อรูปจากกระบวนการทางสังคม การเมือง และวัตถุที่สลับซับซ้อน (Latour and
Woolgar, 1979) ส่วนอีกฟากคือ กระแสนใจวัตถุภาวะ หรือที่เรียกว่า แนวทาง
วัตถุภาวนิยมใหม่ (new materiality) เติบโตในกลุ่มวัฒนธรรมเชิงวัตถุ (material
culture) ในโลกวิชาการอังกฤษ (Miller, 2005) งานที่สำคัญ เช่น งานของ
เดเนียล มิลเลอร์ (Daniel Miller) และดอน สเลเตอร์ (Don Slater) เป็นการศึกษา
การใช้เฟกซบุ๊กของชาวตริเนแดดในเชิงชาติพันธุ์วรรณา เพื่อเผยแง่มุมของ

เทคโนโลยีที่ได้กลายเป็นรูปแบบหนึ่งของปฏิบัติการที่ผู้คนใช้สร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคม (Miller and Slater, 2000)

แม้มโนทัศน์ของแนวคิดนี้คือ ทักษะแบบสมมาตร (symmetry) กล่าวคือ ข้อเสนอให้อำคัญงานวิทยาแบบสัมพัทธนิยมศึกษาความจริงต่างๆ อย่างสมมาตร ไม่ว่าความจริงนั้นจะเป็นความจริงทางวิทยาศาสตร์ หรือเป็นความเชื่อทางสังคม ก็ควรจะใช้จุดยืนแบบเดียวกันในการศึกษา (Latour, 1993: 103) ส่วนวิธีการวิเคราะห์แบบรื้อทลายกรอบ (deconstruction) ของนักคิดหลังสมัยใหม่นั้น อาจไม่เหมาะสมเพียงพออีกต่อไป เพราะอาจนำไปสู่ผลกระทบข้างเคียง กลายเป็นอาวุธที่บ่อนทำลายศาสตร์เสียเอง ดังนั้น แทนที่จะมุ่งรื้อทลายความจริง ผู้วิจัยควรมีมุมมองทางภาววิทยาแบบใหม่เกี่ยวกับความจริง นั่นคือ มองว่าความจริง เป็นสิ่งที่เกิดจากการถักทอและประกอบรวมเข้าด้วยกันจากองค์ประกอบต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นองค์ประกอบเชิงสังคมและวัตถุ ทั้งที่เป็นมนุษย์และสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ (Latour, 2004) ผู้ศึกษาควรมองประเด็นที่ตนศึกษาว่า เป็น “ประเด็นที่ตระหนัก” (matters of concern) แทนที่จะเป็น “ประเด็นข้อเท็จจริง” (matters of fact) เนื่องจากหากมองว่า เป็น “ประเด็นข้อเท็จจริง” จะนำไปสู่ความพยายามรื้อถอน บ่อนทำลายความน่าเชื่อถือของความรู้หนึ่ง แล้ววกสถานะของอีกความรู้หนึ่ง ให้เหนือกว่า ซึ่งเป็นวิธีที่ไม่สมมาตร แต่หากมองสิ่งที่จะศึกษาเป็น “ประเด็นที่ตระหนัก” เป้าหมายการศึกษาจะเปลี่ยนไป เป็นการคลี่คลายให้เห็นว่า ความรู้หนึ่งถูกสร้างขึ้นจากสิ่งใดบ้าง ซึ่งบางครั้งอาจเป็นองคค์ประกอบที่ผู้วิจัยไม่เคยใส่ใจมาก่อน เช่น การศึกษาความรู้ทางวิชาการอาจจะต้องสนใจกลุ่มผู้อ่านงานวิชาการ รวมถึงเครื่องมือเทคโนโลยีต่างๆ ที่มีบทบาทในการเผยแพร่ความรู้ทางวิชาการ เช่น เว็บไซต์ อินเทอร์เน็ต (Latour, 2004; Latour, 2005: 114)

ดังนั้น ทักษะแบบสมมาตรจึงหมายถึงความสมมาตรในเชิงจุดยืนของการศึกษา ไม่ว่าสิ่งนั้นจะดูเหมือนว่าเป็นความจริง ความเชื่อ หรือความเท็จก็ตาม ความสมมาตรยังหมายถึงความสมมาตรในเชิงภาววิทยา นั่นคือ การพิจารณาองค์ประกอบเชิงวัตถุและเทคนิค หรือ “สิ่ง” (things) ต่างๆ ที่นอกเหนือจากมนุษย์ ในฐานะตัวแสดงหนึ่งที่มีบทบาทไม่น้อยไปกว่ามนุษย์ในการร่วมประกอบ

สร้างปรากฏการณ์ต่างๆ ในสังคม ทั้งนี้ ไม่ใช่การอธิบายเชิงสากลนิยมว่า สิ่งใดเป็นตัวกำหนดสิ่งใด แต่เป็นการอธิบายว่า ตัวแสดงเหล่านี้ได้ปะทะกันและทำให้เกิดเงื่อนไขที่ต่างกันในบริบทที่จำเพาะเจาะจงอย่างไร

สำหรับวิธีวิทยาที่มีศักยภาพตามหลักการข้างต้นนี้ ลาตูร์ได้เสนอวิธีวิทยาเชิงชาติพันธุ์วรรณา (ethnography) ที่นักมานุษยวิทยาใช้ในการศึกษาสังคมอื่นที่ห่างไกล ลาตูร์ได้เรียกร้องให้นักมานุษยวิทยากลับบ้าน และหันมาใช้เทคนิคเชิงชาติพันธุ์วรรณาในการศึกษาสังคมร่วมสมัย เพื่อศึกษาโลกของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในทำนองเดียวกับที่ศึกษาโลกของชนเผ่า (Latour, 1993: 100) เนื่องจากญาณวิทยาสำคัญของนักมานุษยวิทยา คือ การเอาชนะการแบ่งขั้วต่างๆ ทั้งธรรมชาติ-วัฒนธรรม มนุษย์-เครื่องจักร สมัยใหม่-ดั้งเดิม ญาณวิทยานี้จะเป็นรากฐานการวิเคราะห์ระบบเชิงสังคม-เทคนิคที่ซับซ้อนในสังคมร่วมสมัย และช่วยเข้าถึงประสบการณ์ของผู้คนที่มีส่วนร่วมในการสร้างหรือใช้เทคโนโลยี (Budka, 2011: 3-4 & 6) ที่ผ่านมานักวิชาการจากหลายสาขาวิชาได้ขอรับการนำวิธีวิทยาเชิงชาติพันธุ์วรรณาในการศึกษาปรากฏการณ์ยุคดิจิทัลอย่างหลากหลายเรียกรวมๆ ว่า “ชาติพันธุ์วรรณาดิจิทัล” (digital ethnography) (Pink et al., 2016: 21) กระแสนี้ช่วยให้เห็นอีกด้วยว่า ชาติพันธุ์วรรณามีใช้ปฏิบัติการวิจัยทางมานุษยวิทยาเท่านั้น แต่เป็นปฏิบัติการข้ามศาสตร์

กระแสการเคลื่อนไหวทางวิชาการที่กล่าวมานี้ ทำให้เกิดแนวทางการศึกษาเชิงชาติพันธุ์วรรณาใหม่ๆ เพื่อทำความเข้าใจสายสัมพันธ์ระหว่าง “ความรู้” “สังคม” และ “เทคโนโลยี” ในยุคดิจิทัล สำหรับในบทความนี้จะกล่าวถึงแนวทางการศึกษาที่เรียกว่า “โครงสร้างพื้นฐานศึกษา” (infrastructure studies) การศึกษาโครงสร้างพื้นฐานนี้จะมุ่งเน้นไปที่การวิเคราะห์ระบบเชิงสังคม-เทคนิคทั้งหลาย ตั้งแต่เครือข่ายกระจายกระแสไฟฟ้า เครือข่ายการสื่อสาร ไปจนถึงโครงสร้างพื้นฐานไซเบอร์ทางวิทยาศาสตร์ (Plantin et al., 2018: 294) โดยโครงสร้างพื้นฐานถูกนิยามว่าเป็นเครือข่ายที่รองรับหรือสนับสนุนให้อีกสิ่งหนึ่ง เช่น สินค้า ผู้คน ความคิด สามารถดำเนินเคลื่อนไหลผ่านพื้นที่ไปได้ (Larkin, 2013: 318) เป็นเทคโนโลยีที่มีจะทำงานอยู่เบื้องหลังและถูกมองข้าม ดูแล

รักษาโดยแรงงานราคาถูกที่มองไม่เห็น การศึกษาโครงสร้างพื้นฐานจึงไม่ใช่มีเพียงแง่มุมเทคโนโลยีที่เป็นวัตถุภาวะเท่านั้น ยังรวมถึงผู้คน เช่น บุคลากรที่ออกแบบและดูแลเทคโนโลยี ตลอดจนปฏิบัติการที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานทั้งในเชิงสังคมและองค์กร (Oliver, 2020: 23)

ตัวอย่างงานวิจัยที่อาศัยแนวทางโครงสร้างพื้นฐานศึกษา ช่วยเปิดทางในการทำความเข้าใจลักษณะพื้นความจริงในยุคดิจิทัลนั้น ปรากฏในงานของ ฮีตเธอร์ฟอร์ด (Heather Ford) และจูดี้ วัจก์แมน (Judy Wajcman) ซึ่งศึกษา “วิกิพีเดีย” (Wikipedia) ในฐานะโครงสร้างพื้นฐานอย่างหนึ่งของความรู้ งานชิ้นนี้ชี้ว่าการอ้างความรู้ในวิกิพีเดีย เป็นการทำงานในลักษณะเครือข่ายที่เชื่อมโยงระหว่างโครงสร้างพื้นฐานทางวัตถุ (ฮาร์ดแวร์) โครงสร้างพื้นฐานดิจิทัล (ซอฟต์แวร์ อัลกอริทึม) และปฏิบัติการสังคม (การเข้ารหัส การจำแนก การเขียน การแก้ไข การอ่าน) ซึ่งท้ายที่สุด ยังส่งผลต่อความรู้ที่เผยแพร่สู่สาธารณะและหนุนเสริมความไม่เท่าเทียมทางสังคมอีกด้วย ทั้งนี้ ฟอร์ดและวัจก์แมนยังได้พัฒนาเครื่องมือการวิเคราะห์โครงสร้างพื้นฐาน แบ่งเป็น 3 ชั้น ได้แก่ (1) โครงสร้างพื้นฐานเชิงตรรกะหรือหลักคิดที่อยู่เบื้องหลังระบบ เช่น วิกิพีเดียมีตรรกะและหลักคิดมาจากกระแสการเคลื่อนไหวซอฟต์แวร์เสรี และการทำสาธารณูปโภคแบบตะวันตก (2) โครงสร้างพื้นฐานด้านซอฟต์แวร์ เช่น วิกิพีเดียมีโปรแกรมบอททำหน้าที่เป็นบรรณาธิการควบคุมตรวจสอบเนื้อหา และ (3) โครงสร้างพื้นฐานด้านนโยบาย เช่น วิกิพีเดียมีกฎเกณฑ์ว่า บทความใดบ้างถือเป็นความรู้ที่ควรอยู่ในวิกิพีเดีย (Ford and Wajcman, 2017)

หลักวิเคราะห์นี้ยังถูกนำมาปรับใช้ในการวิเคราะห์การเมืองแบบพื้นความจริงทางทวิตเตอร์ในช่วงการเลือกตั้งประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกาปี 2016 ในงานศึกษาของ มาร์ติน โอลิเวอร์ (Martin Oliver) ที่ชี้ให้เห็นว่า อิทธิพลในเชิงโครงสร้างและบรรทัดฐานของทวิตเตอร์ได้สร้างสภาพแวดล้อมที่มีส่วนหนุนเสริมการเมืองแบบพื้นความจริง ในขณะเดียวกัน โอลิเวอร์ยังได้เตือนอีกด้วยว่า ยังมีความเป็นไปได้อื่นๆ จากปฏิบัติการเชิงต่อต้าน และเผยให้เห็นว่า ทวิตเตอร์ก็อยู่ท่ามกลางปฏิบัติการทางสังคมที่หลากหลาย จนไม่ควรด่วนสรุปว่า ลักษณะ

พันความจริง รวมถึงชัยชนะของทรัมป์ เป็นผลมาจากทวิตเตอร์เพียงอย่างเดียว (Oliver, 2020)

ท้ายที่สุด ผู้เขียนเห็นว่า แนวทางการศึกษาโครงสร้างพื้นฐานน่าจะเป็นอีกทางเลือกหนึ่งที่จะช่วยให้เห็นความพัวพันเกี่ยวพันกันระหว่างเทคโนโลยีมนุษย์ และชีวิตทางสังคม และให้คำอธิบายที่ข้ามพ้นหลักคิดแบบกำหนดนิยมสองขั้ว เปิดโอกาสให้สามารถอธิบายภาวะการแบ่งขั้วทางความคิดด้วยหลักสมมาตร เพื่อให้เห็นว่า ความรู้ต่างๆ ล้วนแต่ถูกประกอบสร้างทั้งในทางวัตถุ ทางสถาบัน และทางประวัติศาสตร์ นอกจากนี้จะเป็นประเด็นหนึ่งที่ช่วยทำความเข้าใจลักษณะพันความจริงในโลกดิจิทัลแล้วนั้น แนวทางโครงสร้างพื้นฐานศึกษายังช่วยให้เราเข้าใจ “ภาวะสามัญดิจิทัล” ที่เทคโนโลยีดิจิทัลกลืนกลายเป็นส่วนหนึ่งในปฏิบัติการและชีวิตทางสังคมของผู้คนในโลกร่วมสมัยอย่างไรบ้าง

บทสรุป

ลักษณะพันความจริง เป็นลักษณะของสังคมที่ผู้คนยึดถือในความเชื่อ อารมณ์ ความรู้สึกของตน มากกว่าหลักฐานข้อเท็จจริง จนทำให้สังคมไม่อาจหาฉันทามติเกี่ยวกับความจริงได้ และนำไปสู่ความแตกแยกและการแบ่งขั้วทางความคิด แม้กระทั่งความรู้ของผู้เชี่ยวชาญก็ถูกตั้งคำถามกังขาเช่นกัน ปรากฏการณ์เช่นนี้ได้ส่งผลกระทบต่อสิ่งที่ลึกซึ้ง และมีราคาที่ต้องจ่าย เช่น อาจทำให้แนวทางกำหนดนโยบายต่างๆ ในระดับสาธารณะไม่ได้วางอยู่บนหลักฐานข้อเท็จจริงเท่าที่อุดมการณ์และความเชื่อ

ทั้งนี้ ความขัดแย้งทางความคิดตลอดจนการแพร่กระจายของข่าวปลอม ข่าวลือ และทฤษฎีสมคบคิด ไม่ใช่ปรากฏการณ์ใหม่เสียทีเดียว แต่ปรากฏมาช้านานแล้วในประวัติศาสตร์ของการสื่อสารมวลชน ถึงกระนั้นก็เป็นสิ่งจำเป็นที่จะทำความเข้าใจว่า ธรรมชาติของความจริงและการกล่าวอ้างความจริงได้มีพลวัต ความเปลี่ยนแปลงอย่างไรในภูมิทัศน์สื่อที่เคลื่อนย้ายไปสู่การสื่อสารแบบดิจิทัล

บทความชี้ให้เห็นนันททัศนะที่มุ่งอธิบายลักษณะพันความจริงในสภาพแวดล้อมดิจิทัล เกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขของการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ข่าวสารที่

กระจายอำนาจการสื่อสารไปสู่ทุกคน ทำให้กระบวนการบรรณาธิการข่าวแบบเดิมหมดความสำคัญ เทคโนโลยีการสื่อสารนี้ได้มอบพื้นที่การสื่อสารที่เปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกและสาธารณะ เกิดวัฒนธรรมการมีส่วนร่วมที่ปัจเจกสามารถคานอำนาจในการกำหนดความรู้กับผู้เชี่ยวชาญในสถาบันทางการ ทว่าในทางกลับกัน พื้นที่และความสัมพันธ์นี้ยังเกิดขึ้นร่วมกับแนวโน้มการตลาดที่มุ่งแสวงหากำไรจากการดึงดูดความสนใจของผู้คน อาศัยอัลกอริทึมของสื่อสังคมออนไลน์เชิงพาณิชย์ เพื่อจัดเรียงให้ผู้ที่สนใจมีแนวโน้มความคิดความชอบแบบเดียวกันมาอยู่ร่วมกัน และได้เห็นเฉพาะเนื้อหาที่ผู้คนในกลุ่มเดียวกันพึงพอใจ ผลที่เกิดขึ้นก็คือ ผู้คนถูกเน้นย้ำรับรู้โลกความเป็นจริงเพียงเศษเสี้ยวเดียว

นานาทัศนะเหล่านี้สะท้อนความสัมพันธ์ที่สลับซับซ้อนระหว่างเทคโนโลยีมนุษย์ และชีวิตทางสังคม ความสัมพันธ์เหล่านี้แสดงถึงเส้นแบ่งที่พร่าเลือนจนไม่อาจแยกขาดกันได้ ระหว่างวัตถุ-สังคม มนุษย์-สิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ ในขณะเดียวกัน ความสัมพันธ์เหล่านี้ก็ไม่อาจอธิบายได้อย่างง่ายๆ ด้วยหลักกำหนดนิยามสองขั้วว่าเป็นผลมาจากปฏิบัติการทางสังคม หรือเป็นผลมาจากเทคโนโลยี

บทความยังได้ยกตัวอย่างแนวทางการศึกษาโครงสร้างพื้นฐาน น่าจะเป็นแนวทางหนึ่งที่ช่วยทำความเข้าใจลักษณะพันความจริงในยุคดิจิทัล โดยมองปรากฏการณ์ดังกล่าวว่า เกิดจากการประกอบเข้าด้วยกันระหว่างวัตถุ มนุษย์ เทคโนโลยี ฯลฯ ด้วยมุมมองเช่นนี้ จะช่วยให้ผู้ศึกษามีทัศนะที่สมมาตรและมีสายตาที่เป็นกลาง เกี่ยวกับความจริงที่มีอยู่หลากหลายในสังคม โดยไม่ด่วนตัดสินว่า ความจริงใดมีคุณค่าเหนือกว่ากัน มองเห็นเทคโนโลยีในท่ามกลางปฏิบัติการทางสังคมที่หลากหลาย แต่ก็ตระหนักรู้ว่า ทุกปฏิบัติการไม่จำเป็นจะต้องเกิดจากเทคโนโลยีเสมอไป ทั้งหมดนี้จะเป็นบันไดขั้นแรกไปสู่การแสวงหาหนทางเปลี่ยนแปลง เพราะการเปลี่ยนแปลงที่ยั่งยืนคงไม่อาจเกิดขึ้นได้ หากยังไม่มีการทำความเข้าใจปรากฏการณ์อย่างถ่องแท้ด้วยสายตาที่เป็นกลางเสียก่อน

ภาษาไทย

- พิรงรอง รามสูต และคณะ (2563), *ห้องแห่งเสียงสะท้อนออนไลน์ กับผู้ออกเสียงเลือกตั้งครั้งแรกในการเลือกตั้งทั่วไป พ.ศ. 2562* (รายงานการวิจัย), กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- วรพจน์ วงศ์กิจรุ่งเรือง และพรพาสสิริ กุหลาบ (2563), *โครงการสำรวจองค์ความรู้ด้านข่าวลวง ข้อมูลบิดเบือน และข้อมูลผิดพลาต และกรณีศึกษาด้านสุขภาพของไทย* (รายงานการวิจัย), กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ.

ภาษาอังกฤษ

- Allcott, H. and Gentzkow, M. (2017), "Social Media and Fake News in the 2016 Election", *Journal of Economic Perspectives*, 31(2): 211-236.
- Bessi, A. and Ferrara, E. (2016), "Social Bots Distort the 2016 U.S. Presidential Election Online Discussion", *First Monday*, 21(11).
- Binczyk, E. (2013), "Posthumanist Tendencies in Science and Technology Studies", *Political Dialogues*, 15: 8-17.
- Bond, R. et al. (2012), "A 61-million-person Experiment in Social Influence and Political Mobilization", *Nature*, 489: 295-298.
- Budka, P. (2011), "From Cyber to Digital Anthropology to an Anthropology of the Contemporary?", in *EASA Media Anthropology Network's 38th e-Seminar*, London: EASA.
- Bufacchi, V. (2021), "Truth, Lies and Tweets: A Consensus Theory of Post-Truth", *Philosophy and Social Criticism*, 47(3): 347-361.
- Castells, M. (2009), *Communication Power*, Oxford: Oxford University Press.
- _____. (2012), *Networks of Outrage and Hope: Social Movements in the Internet Age*, Cambridge: Polity Press.
- D'Ancona, M. (2017), *Post-Truth: The New War on Truth and How to Fight Back*, London: Penguin Books.
- David, M. (2004). "Theories of Truth", in Niiniluoto, I. et al. (eds.), *Handbook of Epistemology*, Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Derakhshan, H. and Wardle, C. (2017), "Information Disorder: Definition", *Understanding and Addressing the Disinformation Ecosystem*, PA: Annenberg School for Communication.
- Dubois, E. and Blank, G. (2017), "The Echo Chamber Is Overstated: The Moderating Effect of Political Interest and Diverse Media", *Information, Communication & Society*, 21(5): 729-745.

- Flaxman, S. et al. (2016), "Filter Bubbles, Echo Chambers, and Online News Consumption", *Public Opinion Quarterly*, 80(S1): 298-320.
- Ford, H. and Wajcman, J. (2017), "'Anyone Can Edit', Not Everyone Does: Wikipedia's Infrastructure and the Gender Gap", *Social Studies of Science*, 47(4): 511-527.
- Ghonim, W. (2012), *Revolution 2.0: The Power of People Is Stronger than the People in Power*, MA: Houghton Mifflin Harcourt.
- Graham, S. (2001), "The City as Sociotechnical Process Networked Mobilities and Urban Social Inequalities", *City*, 5(3): 339-349.
- Gudonis, M. (2017), "How Useful Is the Concept of Post-Truth in Analysing Genocide Denial? Analysis of Online Comments on the Jedwabne Massacre", *Zoon Politikon*, 8: 141-182.
- Guzman, A. (2011), "Evolution of News Frames During the 2011 Egyptian Revolution: Critical Discourse Analysis of Fox News's and CNN's Framing of Protesters, Mubarak, and the Muslim Brotherhood", *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 91(1): 80-98.
- Harsin, J. (2018), "Post-Truth and Critical Communication Studies", *Oxford Research Encyclopedia, Communication*, (December 2018): 1-33.
- Heit, H. (2018), "'there are no facts...': Nietzsche as Predecessor of Post-Truth?", *Studia Philosophica Estonica*, 11: 44-63.
- Horst, H. and Miller, D. (2012), "The Digital and the Human: A Prospectus for Digital Anthropology", in Horst, H. and Miller, D. (eds.), *Digital Anthropology*, London: Berg.
- Jenkins, H. (2008), *Convergence Culture*, NY: New York University Press.
- Kalpokas, I. (2019), "Affective Encounters of the Algorithmic Kind: Post-Truth and Posthuman Pleasure", *Social Media + Society*, (April-June 2019): 1-12.
- Kramer, A. et al. (2014), "Experimental Evidence of Massive-Scale Emotional Contagion through Social Networks", *PNAS*, 111(24): 8788-8790.
- Kshetri, N. and Voas, J. (2017), "The Economics of 'Fake News'", *IT Professional*, 19: 8-12.
- Larkin, B. (2013), "The Politics and Poetics of Infrastructure", *Annu. Rev. Anthropol.*, 42: 327-343.
- Latour, B. (1993), *We Have Never Been Modern*, MA: Harvard University Press.
- _____. (2004), "Why Has Critique Run out of Steam? From Matters of Fact to Matters of Concern", *Critical Inquiry*, 30(2): 225-248.
- _____. (2005), *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*, Oxford: Oxford University Press.

- Latour, B. and Woolgar, S. (1979), *Laboratory Life: The Construction of Scientific Facts*, NJ: Princeton University Press
- Lynch, M. (2016), *The Internet of Us: Knowing More and Understanding Less in the Age of Big Data*, London: Liveright Publishing.
- McIntyre, L. (2018), *Post-Truth*, London: MIT Press.
- Morley, D. (2017), *Communications and Mobility*, NJ: John Wiley & Sons, Inc.
- Madianou, M. and Miller, D. (2012), *Migration and New Media: Transnational Families and Polymedia*, NY: Routledge.
- Marshall, H. and Drieschova, A. (2018), "Post-Truth Politics in the UK's Brexit Referendum", *New Perspectives*, 26(3): 89-105.
- Miller, D. (2005), *Materiality*, London: Duke University Press.
- Miller, D. and Slater, D. (2000), *The Internet: An Ethnographic Approach*, Oxford: Berg.
- Newman, N. et al. (2020), *Reuters Institute Digital News Report 2020*, Oxford: Reuters Institute for the Study of Journalism.
- Numerato, D. et al. (2019), "The Vaccination Debate in the 'Post-Truth' Era: Social Media as Sites of Multi-Layered Reflexivity", *Sociology of Health & Illness*, 41(S1): 82-97.
- Oliver, M. (2020), "Infrastructure and the Post-Truth Era: Is Trump Twitter's Fault?", *Postdigital Science and Education*, 2: 17-38.
- Pettman, D. (2016), *Infinite Distraction*, London: Polity
- Pink, S. et al. (2016), *Digital Ethnography: Principles and Practice*, London: Sage.
- Plantin, J. et al. (2018), "Infrastructure Studies Meet Platform Studies in the Age of Google and Facebook", *New Media & Society*, 20(1): 293-310.
- Shaw, I. and Luo, D. (2016), "Citizen Journalism, Cyber-Activism, and 'Crowdsourcing': Discussing the Sacking of Sierra Leone's Vice President Sam Sumana on Facebook and Twitter", in Mutsvairo, B. (ed.), *Digital Activism in the Social Media Era: Critical Reflections on Emerging Trends in Sub-Saharan Africa*, Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan.
- Tandoc, E. et al. (2018), "Defining 'Fake News': A Typology of Scholarly Definitions", *Digital Journalism*, 6(2): 137-153.
- Tesich, S. (1992), "A Government of Lies", *The Nation*, 1992: 12-13.
- Wasserman, H. (2020), "Fake News from Africa: Panics, Politics and Paradigms Herman", *Journalism*, 21(1): 3-16.
- Wight, C. (2018), "Post-Truth, Postmodernism and Alternative Facts", *New Perspectives*, 26(3):17-29.

- Zompetti, J. (2019), "The Fallacy of Fake News: Exploring the Commonsensical Argument Appeals of Fake News Rhetoric through a Gramscian Lens", *Journal of Contemporary Rhetoric*, 9(3/4): 139-159.
- Zuboff, S. (2019), *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*, NY: Public Affairs.

สื่อออนไลน์

- จิตติพล ปัญญาธิมปนนท์ (2563), "ข่าวปลอมในไทย: คุณควรกังวลแค่ไหน?", *BBC News Thai*, สืบค้นเมื่อ 7 ธันวาคม 2563, จาก <https://www.bbc.com/thai/thailand-41438401>
- Bakshy, E. et al. (2015), "Exposure to Diverse Information on Facebook", *Facebook Research*, retrieved 7 December 2020, from <https://research.fb.com/blog/2015/05/exposure-to-diverse-information-on-facebook-2>
- Beer, D. (2017), "Algorithms as the Villains and Heroes of the 'Post-Truth' Era", *Medium*, retrieved 7 December 2020, from <https://medium.com/the-graph/algorithms-as-the-villains-and-heroes-of-the-post-truth-era-1a6532baeacf>
- Blake, A. (2017), "Kellyanne Conway Says Donald Trump's Team Has 'Alternative Facts.' Which Pretty Much Says It All", *The Washington Post*, retrieved 3 December 2020, from <https://www.washingtonpost.com/news/the-fix/wp/2017/01/22/kellyanne-conway-says-donald-trumps-team-has-alternate-facts-which-pretty-much-says-it-all/>
- Cillizza, C. (2016), "A Fact Checker Looked into 158 Things Donald Trump Said. 78 Percent Were False", *The Washington Post*, retrieved 3 December 2020, from <https://www.washingtonpost.com/news/the-fix/wp/2016/07/01/donald-trump-has-been-wrong-way-more-often-than-all-the-other-2016-candidates-combined/>
- Gillespie, T. and Seaverlast, N. (2016), *Critical Algorithm Studies: a Reading List*, retrieved 3 December 2020, from <https://socialmediacollective.org/reading-lists/critical-algorithm-studies/>
- Jackson, J. (2017), "Post-Truth Era Is Perilous for Media, Says Former Sunday Times Editor", *The Guardian*, retrieved 7 December 2020, from <https://www.theguardian.com/media/2017/feb/27/post-truth-era-perilous-for-media-sunday-times-editor-harold-evans>
- Kofman, A. (2018), "Bruno Latour, the Post-Truth Philosopher, Mounts a Defense of Science", *The New York Times*, retrieved 3 December 2020, from <https://www.nytimes.com/2018/10/25/magazine/bruno-latour-post-truth-philosopher-science.html>
- Oxford English Dictionary (2016), *Word of the Year 2016*, retrieved 3 December 2020, from <https://languages.oup.com/word-of-the-year/2016/>

- Pew Research Center (2016), *The Political Environment on Social Media*, retrieved 7 December 2020, from https://assets.pewresearch.org/wpcontent/uploads/sites/14/2016/10/24160747/PI_2016.10.25_Politics-and-Social-Media_FINAL.pdf
- Shearer, E. (2018), "Social Media Outpaces Print Newspapers in the U.S. as a News Source", *Pew Research Center*, retrieved 3 December 2020, from <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2018/12/10/social-media-outpaces-print-newspapers-in-the-u-s-as-a-news-source/>
- Timberg, C. (2016), "Russian Propaganda Effort Helped Spread 'Fake News' during Election, Experts Say", *The Washington Post*, retrieved 3 December 2020, from https://www.washingtonpost.com/business/economy/russian-propaganda-effort-helped-spread-fake-news-during-election-experts-say/2016/11/24/793903b6-8a40-4ca9-b712-716af66098fe_story.html
- Wehner, P. (2016), "The Theology of Donald Trump", *The New York Times*, retrieved 3 December 2020, from <https://www.nytimes.com/2016/07/05/opinion/campaign-stops/the-theology-of-donald-trump.html>